UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Philippi Clvveri[i] Italia Antiqva

Opus post omnium curas elaboratissimum ; tabulis geographicis ære expressis illustratum ...

Philippi Clvveri[i] Italiae Antiqvae. Tomus ...

Clüver, Philipp

Lvgdvni Batavorvm, 1624

Cap. III. De opidis Prisci Latii maritimis.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14124

Visual Library

Plebs venit; ac, virideis passim disjecta per herbas,
Potat; & adcumbit cum pare quisque suâ.
Sub Iove pars durat; pauci tentoria ponunt.
Sunt, quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars sibi pro rigidis calomos statuêre columnis:
Desuper extensas imposuêre togas.
Sole tamen vinoque calent: annosque precantur,
Quot sumunt cyathos; ad numerumque bibunt.
Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos:
Quæ sit per calices facta Sibylla suos. 10
Illic & cantant, quidquid didicêre theatris;
Et jactant facileis ad sua verba manus:
Et ducunt posito duras cratere choreas:
Cultaque diffusis saltat amica comis.
Quum redeunt, titubant; & sunt spectacula vulgi:
Et fortunatos obvia turba vocat.
Occurrit: nuper visa est mihi, digna relata,
Pompa. senem potum pota trahebat anus.

Adparet ex hac etiam narratione, prope Vrbem fuisse celebratum hoc festum: unde sacris deæ primùm, mox compotationibus multis longisque ac saltationibus peractis, eâdem die sub vesperam poti in Vrbem redire potuêre. haud dubiè igitur 20 celebratum fuit haud procul Milvio ponte, apud *fanum* ac *pomiferum nemus* deæ, Martiali memoratum; quod è Ianiculo conspici paterat: unde *rami* ad *frondeas casas faciendas*. Quia autem nullius Ovidius meminit pontis; neque Tiberim nec Anienem ista plebs transiit. fuitque is locus inter *S. Iuliani* sacellum, quod ultra Martium campum Tiberis ripæ è crepidine imminere suprà dixi, & Anienem; hinc Tiberis lævâ ripâ, illinc monte seu colle clausus, qui vulgò dicitur *Monte Pariolo*. Atque hæc etiam præcipua sunt loca circa urbem Romam antiquis celebrata monumentis. Nunc reliqua Veteris Latii exsequar.

CAP. III. 30

De opidis PRISCI LATII *maritimis.*

LItus *antiqui Latii* fuisse à Tiberis ostiis ad Ardeam usque, quod opidum nomen hodiéque retinet, superiori capite dictum est. Loca in eo describuntur Melæ lib. II cap. IIII ista: *Ostia, Laurentum, Ardea*. Sed hæc jam extra Prisci Latii fineis in Rutulorum fuit agro; ut pòst ostendetur. Ptolemæo hoc in litore una memoratur urbs Ὠστία, *Ostia*. Strabo lib. V hæc habet: πόλις δ' ἐπὶ θαλάττῃ μό νη ἐστὶ τῶν Λατίνων, τά τε Ὤστια καὶ Ἄντιον, αἰαὶ μέσον δὲ τούτων Λαβίνιον, εἶτα Λαύρεντον. Id est: *Latinorum opida* 40 *maritima sunt Ostia & Antium; & in medio horum Lavinium; tum Laurentum*. Plurima omnium loca refert Plinius lib. I cap. V. *In principio*, inquit, *est Ostia colonia, à Romanorum rege deducta. opidum Laurentum: lucus Iovis Indigetis; amnis Numicius: Ardea*. Itineraria antiqua sic habent:

Tabulæ;		Antonini;	
Roma		*Roma*	
Hostis	XVI.	*Hostis*	XVI.
Laurento	XVI.	*Laurento*	XVI.
Lavinium	V.	*Lavinio*	XVI.
Antium	XVII.		

50

OSTIA *colonia.* Prima igitur à Tiberi in litore fuit OSTIA *urbs*. Huius situm & originem conditioremque complures adnotarunt auctores. Livius lib. I: *Nec Vrbs tantùm Anno rege crevit; sed etiam ager finesque. silva Mœsia Veientibus adempta: usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita; salinæ circa factæ*. Sex. Aurelius

relius Victor, in libro de Viris illustribus: *Ancus Marcius rex Ostiam coloniam, maritimis commeatibus opportunam, in ostia Tiberis deduxit*. Is, qui sub falso Messalæ Corvini nomine de Augusti origine libellum aliquot abhinc sæculis conscripsit; in vitâ eiusdem regis: *Vsque ad mare dilati fines. ubi Tiberis in æquora prorumpit, Ostia urbs condita; & salinæ circumdatæ*. Pompeius Festus: *Vt est apud Ennium:*

Ostia munita est. idem loca navibus pulcris
Munda facit, nautisque mari quæsentibus vitam.

Florus lib. I cap. IIII: Ancus Marcius Ostiam in ipso maris fluminisque *confinio* coloniam posuit. Eutropius lib. I: *Ancus Marcius Ostiam civitatem supra mare sextodecimo milliario ab urbe Româ condidit*. Cassiodorus in Chronico: *Ancus Marcius sextodecimo milliario ab urbe Româ Ostiam condidit*. Eusebius Chron. lib. II; & ex ipso haud dubiè auctor Olympiadum ἀνώνυμος, & item Cedrenus in Annalibus: Ἄγκιος Μάρκιος τὸν ποταμὸν Τίβεριν πρὸς τῇ σκβολαῖς τῇ χίσας, ἐπ' αὐτῆς τῆς ῥαχίας ἀνίσησι πόλιν, ἣν Ὠστίαν ἀπὸ τοῦ θέσεως προσαγόρευσεν, ὃ σημαίνει θύραν, ἑκκαίδεκα πρὸς σημείοις ἀπέχουσαν Ῥώμης. Id est: *Ancus Marcius Tiberim amnem apud ostia communiens, in ipso ripæ supercilio constituit urbem, ad* XVI *ab urbe Româ lapidem, quam à situ Ostiam vocavit; quod Græcè* θύραν, [id est, *ostium* seu *januam*] *significat*. At Hieronymus eadem verba ita Latinè reddidit: *Ancus Marcius supra mare sextodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem*. Sed eâ de re omnium copiosissimè scripsit Dionysius Halicarnassensis lib. III, in vitâ Anci regis, hisce verbis: Ἔπρον δέ τι καὶ προσῆμμα πολιτικὸν κρεῖττον, ὃ καὶ τοῖς κατὰ βίον ἅπασιν εὐδαιμονεστέραν τὴν Ῥώμην ἐποίησε, καὶ πραγμάτων ἐπῆρεν ἄψασθαι λαμπροτέρων. καὶ γὰρ Τιβέριος ποταμὸς καταβαίνων μὲν σκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν, παρ' αὐτὴν δὲ τὴν Ῥώμην ῥέων, ἐμβάλλων δὲ εἰς αἰγιαλὸς ἀλιμένους καὶ προσεχεῖς, ὃς τὸ Τυρρηνικὸν ποιεῖ πέλαγος, μικρὰ ἢ καὶ οὐκ ἄξια λόγου τῇ Ῥώμῃ ὠφελεῖν τος, διὰ τὸ μηδὲν ὅλως τῆς σκβολαῖς ἔχειν φρέαρ, ὃ καὶ πᾶς εἰσκομιζομένας διὰ θαλάττης καὶ καταγομένας αἴωθεν ναῦς ὑποδέξεταί τε καὶ ἀμείψει τοῖς ἐμπορευομένοις, ἱκανὸν ἦν ὄνησις ἄχρι μὲν τῶν πηγῶν ποταμηγοῖς σκάφεσιν εὐμεγέθεσιν ἀναπλεῖν, πρὸς αὐτὴν τὴν Ῥώμην καὶ θαλάττιας ὁλκάσι μεγάλαις, ὅλιγον ἔγνω κατασκευάζειν ὅλως τῆς σκβολαῖς αὐτῆς, λιμένι χρησάμενος αὐτῇ ποταμῷ σύμφυτι. ὁρμεῖ γὰρ ὅλιγον τῇ θαλάττῃ συνάπτων, καὶ κόλπος λαμβάνει μεγάλος, ὃς οἱ κράτιστοι τῆς θαλαττίων λιμένων. ὃ δὴ μάλιστα θαυμάσειν αὖτις, οὐκ ἀποκλείει δὲ σύμφυτος ἐκεῖνος τῆς θαλαττίας τινὸς ἐμφερεστέρου, ὃ πάχεσι πολλοὶ καὶ τῶν μεγάλων ποταμῶν, ἀδ', εἰς ἕλη τε πέλαγα πλανώμενον, ἄλλοτε ἄλλῃ προκαταναλίσκει, πλὴν ἢ τῇ θαλάττῃ συνάψαι τὸ ῥεῦθρον, ἀλλὰ ναυσιπόρατός ἐστιν ἀεί, τε δι' ἑνὸς σκυδίωσι δὲ γνησίου σύμφυτος, αὐανόπλων ἂς πελαγίας ῥαχίας τῆς θαλάττης, καίτοι πολὺς αὐτόθι γίνεται καὶ χαλεπὸς ὁ πόνων ὅλως τῆς ἑαυτέρας αὔεμος. Αἱ μὲν ἂν ὅλικωτοι νῆες, ὁπηλίκαι ποτ' αὐ ἔσαι τύχωσι, καὶ τῶν ὁλκάδων αἱ μέχρι τελεχιλιοφόρα, εἰσάγουσί τε διὰ σύμφυτος αὐτῆς, καὶ μέχρι τῆς Ῥώμης εἰρεσίᾳ καὶ ῥύμαζι παρελκόμεναι κομίζονται· αἱ δὲ μείζεις, πρὸ δὲ σύμφυτος ἐπ' ἀγκυρῶν συλλύουσι τῶν ποταμηγοῖς ὑποτεμίζονταί τε καὶ ὑποφορτίζονται σκάφαις. Ἐν ᾗ τῷ μεταξὺ δὲ ποταμῷ καὶ τῆς θαλάττης ἀγκῶνι πόλιν ὁ βασιλεὺς ἐνετέχισας, ἣν ὑπὸ τοῦ συμβεβηκότος Ὠστίαν ὠνόμασεν, ὡς δὴ αὐ ἡμεῖς εἴποιμεν, Θύραν, ἐ μόνον ἠπείρωτῶν, ἀλλὰ καὶ θαλαττίων παρεσκεύασε τῇ Ῥώμῃ ἡδέως, καὶ τῶν δεσπουνίων ἀγαθῶν ἔγνωσεν. Hoc est: *Est & alterum eius civile factum, priore illo præstantius: quod Vrbem non modò cunctis vitæ commodis locupletavit; sed etiam ad res maiores capessendas incendit. quidpe quum Tiberis amnis, ex Apenninis montibus præter ipsam urbem defluens, & in importuosa ac continua litora, quæ Tyrrhenum efficit pelagus, sese exonerans, non magnoperè urbi prodesset, (quòd nullum haberet circa ostium castrum, quod naveis, tùm è mari adpellenteis, tùm per fluvium descendenteis, acciperet redderetque negotiantibus) alioqui usque ad fonteis fluvialibus scafis mediocribus pervius; usque ad urbem verò etiam magnis marinis onerariis navigabilis; decrevit, navale ad eius ostium condere; pro portu usus ore ipsius amnis. panditur enim in latum, qua se in mare effundit; sinusque comprehendit amplos: haud secus ac maritimorum portuum optimi. &, quod maximè mireris; ostium eius non præcluditur nec obturatur adgestâ è mari arenâ, quod multis etiam magnis fluviis accidit: neque, per paludes ac voragines oberrans, absumitur, priusquàm ad mare perveniat; sed perpetuò navibus est meabilis; per unum nativum ostium mari sese ingurgitans, & dorsa sub alto adsurgentia diverberans; quamvis vehemens ibi ventus crebro ab occidente spirare soleat. Itaque remigio instructæ naves, quantumvis magna, & ex onerariis vel termillenariæ, per ostium eius intrant, & Vrbem usque remigio ac funibus pertrahuntur: maiores autem ante ostium in salo firmantur ancoris; exoneranturque inde navigiis fluvialibus. Cæterùm quà inter flumen & mare locus in cubiti speciem curvatur, opidum Ancus muniit, quod à re ipsâ Ostiam adpellavit; Θύραν nos Graci diceremus. effecitque,*

citque, ut Roma non mediterraneis tantùm, sed etiam marinis patens, transmarina quoque bona degustaret. De eodem portu Strabo, Dionysio paullo inferior auctor, paullo aliter ita scribit lib. V: Ἐπὶ δὲ θαλάττῃ τῶν Λατίνων ἐστὶ τὰ Ὤστια, πόλις ἀλίμενος, ἀφ' ἣς πρόσχωσιν, ἣν ὁ Τίβερις προσπελάζει, πληρούμενος ἐκ πολλῶν ποταμῶν. προσπελαστικῶς μὲν ὑπορμίζουσι μετέωρα ἐν τῷ σάλῳ τὰ ναυπήγια. τὸ μέντοι λυσιτελὲς νικᾷ· καὶ γὰρ ἡ τῶν ὑπηρετικῶν σκαφῶν εὐπορία, τὰς ἐκδεχομένων τὰ φορία, καὶ αὐτοφορτιζόντων, ταχὺ ποιεῖ τὸ ἐκπέμπειν, πλὴν ἡ τοῦ ποταμοῦ ἄψαυστος καὶ, μέρος ἀποκεφιδεύεται, εἰς πλεῖ, καὶ αἰάζει μέχρι τῆς Ῥώμης, σταδίους ρς'. Κύκλος δὲ ἐστὶ τῶν Ὤστιά Ἄγκου Μαρκίου. Id est: *In orâ maritimâ Latinorum urbs est Ostia, importuosa ob adgestionem limi, quæ fit à Tiberi, multis amnibus aucto. itaque non sine periculo naves sublimes undis fluctuant. vincit tamen utilitas. nam actuariæ naves ad excipiendas è magnis navibus merceis & alias deportandas magno numero præstò sunt. quibus efficitur, ut naves, priusquàm ad Tiberim perveniant, celeriter subvehantur: ac parte oneris levatæ, per amnem adversum Romam usque descendant, ad stadia* CXC. Tot equidem stadia omnia habent Strabonis exemplaria, vulgata simul & manuscripta, quæ sciamus: quæ millia passuum conficiunt XXIII & passus IO CCL. at mendum illis inesse, cùm suprà scripti tot auctores, qui XVI haud ampliùs millia referunt, tum ipsa hodierna testatur experientia. quibus adde Plinii quoque testimonium; qui sub initium dicti lib. I cap. V, *Latium*, inquit; *ubi Tiberina ostia, & Roma, terrarum caput*, XVI *millium passuum intervallo à mari*. Et Plinii epitomator in geographicis Martianus lib. VI, in Italiæ descriptione: *Vmbri mox, Latiumque, atque ostia Tiberina. dehinc ipsa caput gentium Roma. hæc à mari* XVI *passuum millibus disparatur*. Scripsisse igitur opinor Strabonem σταδίους ρλ', id est, stadia CXXX: quæ sunt millia XVI cum duobus stadiis. Quamquàm ad ipsum maris, in quod effunditur Tiberis, litus, tot sint millia passuum; non verò ad opidum *Ostiam*; quod eodem etiam nunc nomine, cum ingentibus veterum murorum vestigiis, tria fermè millia à litore abest, apud flexum amnis, quem ἀγκῶνα, id est cubitum, vocat Dionysius. unde etiam Hieronymus, in Eusebiani Chronici lib. I, *Ancus*, inquit, *Marcius supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem*. Et Freculfus Chron. tomo primo lib. III cap. XV: *Ancus Marcius, Romanorum rex, supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario, in ipso fluminis marisque confinio Ostiam civitatem condidit*. Item Monachus Altissiodorensis in Chronico: *Ancus Marcius supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem*. Hinc Lucanus etiam lib. VI:

At tantum septi vallo sibi vindicat agri,
Parva Mycenæ quantum sacrata Dianæ
Distat ab excelsâ Nemoralis Aricia Româ;
Quoque modo Romæ prælapsus mœnia Tybris
In marè descendit, si nusquàm torqueat amnis.

Hodiéque ad Ariciam XIII sunt millia passuum; ut Tabula etiam itineraria habet: quod pòst videbimus. Ado in Martyrologio suo ita scriptum reliquit: *Sexto Idus Augusti, Romæ, viâ Ostiensi, miliario* VII, *natale S. Cyriaci martyris*. Locus hic, vulgò nunc *S. Civiaco* dictus, medio est itinere inter Vrbem & Ostiam, utrimque VI milliarium intervallis intercedentibus quæ si in VI millia & IO passus redigas, totum inter Romam & mare, quà Tiberis effunditur, intervallum erit millium XVI. At antiqui illi mortales tot millia ad Ostiam computarunt; quia hoc opidum ab *ostiis Tiberis* id nominis habere scirent. è diverso Lucanus, quia Ostia dicebatur esse ad Tiberis exitus, XIII tantùm ad mare usque posuit millia. Cæterò nomen id quidem Romani singulari numero femininoque genere usurparunt; testibus suprà citatis scriptoribus, Græcis pariter ac Latinis: quibus adde Taciti locum Annal. lib. XI; *Dum sacrificii gratiâ Claudius Ostiam proficisceretur*. & Plinii lib. XXXVI cap. VIIII; *Navem Claudius, perductam Ostiam, portus gratiâ mersit*. item Svetonii, in Claudio, cap. XII: *Quum, profectum eum Ostiam, periisse ex insidiis, nunciatum esset*. & cap. XX: *Portum Ostiæ exstruxit*. cap. XXV: *Ostiæ cohortem ad arcendos incendiorum casus collocavit*. item Agellî lib. XVIII cap. I: *Quum essemus unà omnes Ostiæ*. Verùm ab initio opidum communi amnis ostiorum adpellatione dictum est plurali numero τὰ Ὤστια Τιβερῖνα, OSTIA TIBERINA; scilicet ἀπὸ τοῦ θέσεως, ut ait Eusebius, id est, *à situ*; quia positum erat ad amnis bicornis ἐκβολὰς, sive *exitus*, quæ Latino verbo dicuntur *ostia*; ut domorum conclaviumque ingressus sive exitus. Hinc Ovidius Fastor. lib. IIII:

Ostia

Ostia contigerat, quà se Tiberinus in altum
Dividit, & campo liberiore natat.

Et aliquanto pòst:

Fluminis ad flexum veniunt: Tiberina priores
Atria dixerunt; unde sinister abit.

En; disertè opidum ad flexum sinistri alvei positum plurali numero *Atria Tiberinâ* ab initio dictum ait, quod posteà eodem numero *Ostia Tiberina*. Hinc Dio quoque lib. LX: Ἐς τὰ Ὥστια κατῆξη. id est: *Ad Ostia profectus est*. Et Strabo lib. III: Ὁ Ἀλκάδες μὲν μέγιστα πλέκουσιν εἰς τὴν Δικαιαρχίαν καὶ τὰ Ὥστια, τὸ Ῥώμης ἐπίνειον. Hoc est: *Maximæ onerariæ naves Puteolos & Ostia, Romanorum navale, adpellunt*. Et lib. V: Ἡ μὲν οὖν τῶν Λατίνων χώρα, μεταξὺ κεῖται τῆς τε ἀπὸ τῶν Ὥστίων παραλίας, μέχρι πόλεως Σινουέσσης καὶ τῆς Σαβίνης. τὰ δὲ Ὥστιά ἐστιν ἐπίνειον τῆς Ῥώμης, εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Τίβερις, παρ' αὐτὴ ῥυείς. Id est: *Latinorum regio, sita est inter oram maritimam, qua ab Ostiis ad Sinuessam usque protenditur, & inter Sabinum agrum. Sunt autem Ostia urbis Romæ navale, in quod Tiberis effunditur, juxta urbem delapsus*. Et aliquanto pòst: Τῆς δὴ Τυῤῥηνίας μῆκος τὸ μέγιστον εἶναί φασι τὴν παραλίαν ἀπὸ Λούνης μέχρι Ὥστίων. Hoc est: *Etruriæ longitudo maxima traditur esse à Lunâ ad Ostia usque*. Et deinde, in Latii descriptione: Νῦν μὲν οὖν ἡ παραλία μέχρι πόλεως Σινουέσσης ἀπὸ τῶν Ὥστίων Λατίνη καλεῖται. Id est: *Nunc quidem omnis ora ab Ostiis ad Sinuessam Latinus ager vocatur*. Sequitur mox inde locus, ubi ipsum opidum describitur: quem suprà recitavi. Continuò igitur post: Ἑξῆς δ' ἐστὶν Ἄντιον, διέχον τῶν Ὥστίων περὶ σ ξ' σταδίων. Id est: *Sequitur inde Antium, ab Ostiis* CCLX *stadiis disitum*. Et tandem: Ἐν δὴ τῇ μεσογείᾳ πρώτη ὑπὲρ τῶν Ὥστίων ἐστὶν ἡ Ῥώμη. Hoc est: *In mediterraneo prima est super Ostia Roma*. Ex tam constanti igitur tot locorum scripturâ quis jam dubitet, quin eodem libro V in Etruriæ descriptione etiam legendum sit, Ἀπὸ τῶν Κοσσῶν εἰς Ὥστια, *à Cossis ad Ostia*; & ἀπὸ τῶν Πύργων εἰς Ὥστια, *à Pyrgis ad Ostia*. pro quo vocabulo nunc utrobique legitur εἰς Ὥστίαν. Idem pluralis numeri vocabulum posteriori sæculo rursus in quotidianum usum à Latinis etiam auctoribus revocatum fuisse, patet ex præscriptis Itinerariis; tum item ex antiquis Martyrologiis; in quibus frequenter memorantur Ostia Tiberina, pro opidi adpellatione. & Am. Marcellinus lib. XVIIII, *Dum Tertullus*, inquit, *apud Ostia in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare mollivit*. Apud Procopium tamen in Gothicis, ubi frequens eius mentio, semper singulari numero legitur ἡ Ὥστια. ubi prima etiam syllaba seu litera ο μικρὸν vitio eius ævi corrupta est ex genuinâ germanâque Ω, quam ideò heic posuêre antiquiores illi Græci, quia in voce *os oris*, unde *ostium* deductum, ea litera Latinis erat longa. Charisius Grammat. Instit. lib. II: *Ostia exitus fluminum in mare neutro genere semper pluraliter dicuntur. sed si urbem significare velis, singularem potiùs numerum observabis; uti Sallustius. quamvis etiam frequenter plurali numero urbem significat*. Hoc veriùs, quàm quod Pompeius Festus: *Ostiam urbem ad exitum Tiberis, in mare fluentis, Ancus Marcius rex condidisse, & feminino adpellasse vocabulo fertur. quod sive ad urbem, sive ad coloniam, quæ posteà condita est, refertur, neutrum certè plurali numero efferri debet*. Apud Stephani breviatorem ita scriptum est: Ὥστια, πόλις Ἰταλίας. Ἰόβας ἐν πρώτῳ Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας· Ἀπὸ μὲν τῶν βορείων μερῶν ὁ Τίβερις, καὶ Ὥστια πόλις πλησίον· ὁ Πολύβιος ἕκτῳ· Ἔκτισε δὴ καὶ πόλιν Ὥστιαν ἐπὶ τῷ Τιβέρεδος. Τὸ ἐθνικὸν διώα) καὶ Ὥστιανὸς ὁ Ὥστιάτης. Φλέγων δὲ Ὥστιας αὐτὰς καλεῖ, λέγων· Παρέλαβε δὲ τὴν Ὥστίων πόλιν. Ἐρεβῶν δὴ ἐν τρίτῃ ἔτω φησὶν ἑδετέρως· Τὰ Ὥστια τῆς Ῥώμης ἐπίνειον. Id est: *Ostia, opidum Italiæ. Iuba in primo Historiæ Romanæ: A septemtrionalibus partibus est Tiburis; & prope hunc Ostia opidum. Et Polybius lib.* VI: *Condidit etiam urbem Ostiam apud Tiberim. Gentilitium inde dici potest Ostianus & Ostiates. Phlegon autem Ostios eos vocat. Occupavit, inquit, Ostiorum urbem. At Strabo lib.* III *neutro genere sic dixit: Ostia Romæ navale*. Romanis omnibus opidani dicuntur OSTIENSES: ut Cicero ad Atticum lib. XII epist. XXIII & XXVIII: Varroni Rusticar. rer. lib. III cap. II; Livio lib. XXXII; Senecæ Natural. quæst. lib. I cap. XV; Tacito Historiar. lib. I; Svetonio in Claudio: & aliis compluribus auctoribus. Isidorus Originum lib. XV cap. I: *Ancus Marcius urbem in exitu Tiberis condidit, quæ & peregrinas merceis exciperet & hostem moraretur; quam ab ipso situ Ostiam adpellavit*. Et cap. VII: *Generaliter quidem ostium est, per quod ab aliquo arcemur ingressu, ab obstando dictum: sive ostium, quia ostendit aliquid intus. Alii aiunt ostium adpellari, quia hostem moratur. ibi enim adversariis nos objicimus. hinc est Ostia Tiberina; quia hostibus sunt opposita*.

Non ſemper abſurdi ſunt iſti grammatici; ſed interdum etiam faceti. Quàm compendiosè priore loco dixit Oſtiam urbem eſſe dictam, ſimul quòd ad *oſtia* Tiberis ſita, ſimulque quòd *hoſtibus* oppoſita. At quis tam ineptus reperiatur, qui non credat, *oſtium* ab *ore* dictum eſſe? unde ipſi etiam fluminum exitus quàm frequentiſſimè optimis auctoribus dicuntur *ora*. Ex ſimilibus tamen grammaticorum nugis ortum, quòd in graviſſimorum etiam auctorum exemplaribus hodiéque legantur cum adſpiratione urbis *Hoſtiæ*; & opidanorum *Hoſtienſium* vocabula; quæ in cunctis lapidibus nummisque antiquis ſine adſpiratione inveniuntur. Cæterùm quum ex iſthac pluralis numeri adpellatione quàm certiſſimo documento pateat, jam inde Anci Marcii tempore bicornem fuiſſe Tiberim, id eſt, duobus effluxiſſe in mare oſtiis; 10 neſcio, an ſatis feliciter quidam noſtri ſæculi homines ex præſcriptis Ovidii juxtà & Dionyſii verbis conjecerint. unum ſolum tunc amni fuiſſe oſtium; maximè quia Dionyſius ait amnem δι' ἑνὸς ἀκδῦναι γνησίου στόματος, id eſt, *uno genuino ac germano oſtio effundi*. quibus verbis id ego arbitror Dionyſium innuere voluiſſe; nempe, licèt duo flumini fuerint alvei duoque oſtia; tamen ſiniſtrum verum nativumque fuiſſe, & magnum: alterum autem alveum fuiſſe longè minorem, & tamquàm magni illius elicem tantùm. unde hodiéque diminutivo vocabulo adpellatur *Fiumicino*. Huc fortè Cicero quoque reſpexit in oratione pro lege Maniliâ, ubi ita de Cn. Pompeio loquitur: *Nam quid ego Oſtienſe incommodum atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar: quum, propè inſpectantibus vobis, claſſis ea, cui conſul po-* 20 *puli Romani præpoſitus eſſet, à prædonibus capta atque oppreſſa eſt? Pro dii immortales? tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante oſtium Tiberinum claſſem hoſtium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani oſtium prædonum navem eſſe audiatis*. Scilicet *claſſis Romana*, ad tutelam huius litoris Tiberinorumque oſtiorum heic antiquitus ſtabat. Livius lib. XXII: *M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum*. Et mox: *M. Claudius Marcellus ab Oſtiâ* CIↃIↃ *milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit*. Et lib. XXVI: *Ita cum* XXX *navium claſſe (omnes autem quadriremes erant) Oſtiis Tiberinis profectus*. De cætero *coloniam* Romanorum fuiſſe *Oſtiam*, ſuprà ex Plinio, Floro, ac Sex. Aur. Victore 30 intellectum. Seneca Natural. quæſt. lib. I cap. XV: *Sub Tiberio Cæſare cohortes in auxilium Oſtienſis coloniæ cucurrerunt*. Tacitus Hiſtoriar. lib. I: *Septimamdecimam cohortem coloniâ Oſtienſi in Vrbem aciri Otho juſſerat*. Porrò in Rutilii itinerario, quod de itinere ſuo ab urbe Româ in Galliam conſcripſit, ita legitur:

Tum demum ad naveis gradior, quà fronte bicorni
Dividuus Tiberis dexteriora ſecat.
Lævus inacceſſis fluvius vitatur arenis.
Hoſpitis Aeneæ gloria ſola manet.

Ergo, ſecundùm hanc Rutilii ſententiam, lævum oſtium & alveum, apud quem opidum *Oſtia*, nemo umquàm navi ingreſſus eſt poſt Aeneam. At hoc opidò quàm fal- 40 ſum eſſe, diſertiſſimis teſtatur verbis Ovidius, ſuprà citatis; ubi de advectione *Matris deorum* ex Phrygiâ in Italiam narrat. quod factum Livius tradit lib. XXVIIII in conſulatu P. Cornelii Scipionis Africani & P. Licinii Craſſi; id eſt, anno Vrbis IↃXLVIII; ante natum Ieſum anno CCV. Et ob id ipſum exſtructum erat opidum *Oſtia*; uti πάνδοκον, id eſt, navale eſſet Romanæ urbis; teſte ſuprà citatis ſcriptoribus. unde etiam Herodianus lib. I, de eodem Matris deûm ſimulacra loquens: Κομισθὲν δ' ὅπῃ νεὼς τὸ ἄγαλμα, καὶ ἡμέρωμον ἐν τῷ πρὸ θύμβρεος σκεβολαῖς (ταύταις γὰρ αὐτὰ λιμένων ἐχρῶντο Ῥωμαῖοι) ἔστησε θεία δυνάμει τὸ σκάφος. Id eſt: *Quum navigio devectum ſimulacrum in Tiberis oſtium adpuliſſet, (hoc enim tum Romani vice portuum utebantur) divinâ quadam vi ſubſtitit navigium*. Ait, *tunc Romanos hoc Tiberis oſtio vice portuum* 50 *uſos eſſe*: quia ſuo tempore ad dextrum alveum novus erat portus χεροποίητος· quem Iul. Cæſarem primum *mente agitaſſe*, teſtis eſt Plutarchus in vitâ eius his verbis: τῇ δ' ἔγγιστα τῆς Ῥώμης θαλάσσῃ κλεῖθρα λίθῳ χωμάτων ἐπαγαγὼν, καὶ τὰ τυφλὰ καὶ δύσορμα τῆς Ὠστίας ἠιόνος ἀνακαθηράμενος, λιμένας ἐμποιήσασθαι ἐπεχείρει, καὶ ναύλοχα πρὸς τοσοῦτον ἀξιόπιστα ναυπήλιον. Id eſt: *Proximo Romæ mari clauſtra adgeribus imponere inſtituit, cæcumque & importuoſum Oſtiæ litus repurgare, ac portus ibi moliri navaliaque, quæ tantæ ſufficerent navigationi*. Claudius deinde imperator perfecit. Svetonius

tonius in vitâ eius, cap. XX: *Opera magna potiùs quàm necessaria, quàm multa, perfecit. sed vel præcipua: aquæductum, à Caio inchoatum; item emissarium Fucini lacus, portumque Ostiensem. quamquàm sciret, ex his alterum ab Augusto precantibus adsiduè Marsis negatum: alterum à divo Iuliæ sæpius destinatum, ac propter difficultatem omissum.* Et mox: *Portum Ostiæ exstruxit: circumducto dextrâ sinistrâque brachio: ad introitum profundo jam solo* [rectiùs, *salo*] *mole objectâ. quam quò stabilitùs fundaret, navem antè demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus. congestisque pilis superposuit altissimam turrim, in exemplum Alexandrinæ phari; ut ad nocturnos igneis cursum navigia dirigerent.* Plinius lib. XXXVI cap. XV, ubi eiusdem Claudii *aquæductum* & *Fucini lacus*
10 *emissarium*, & alia summæ admirationis maximique stuporis opera memoravit: *Nam portus*, inquit, *Ostiensis opus prætereo.* At lib. XVI cap. XL sic scribit: *Abies admirationis præcipuæ visa est in navi, quæ ex Aegypto Caii principis jussu obeliscum, in Vaticano circo statutum, quatuorque truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum advexit. qua nave nil admirabilius visum in mari, certum est. CXX millia modiûm lentis pro saburrâ ei fuêre. longitudo spacium obtinuit magnâ ex parte Ostiensis portus, latere lævo. ibi namque demersa est à Claudio principe, cum tribus molibus turrium altitudine in eâ exædificatis obiter Puteolano pulvere advecto. Arboris eius crassitudo IIII hominum ulnas complectentium implebat.* Et dicto lib. XXXVI cap. VIIII: *Divus Claudius navem, aliquot per annos adservatam, qua Caius Cæsar importaverat obeliscum, omnibus, quæ umquàm in mari visæ*
20 *sunt, mirabiliorem, turribus Puteolano ex pulvere ædificatis, perductum Ostiam, portus gratiâ mersit.* Et lib. VIIII cap. VI. *Orca in portus Ostiensi visa est: oppugnata à Claudio principe. venerat, tunc exædificante eo portum, invitata naufragiis tergorum advectorum è Galliâ: satiensque se per complureis dies, alveum in vado sulcaverat: adcumulata fluctibus in tantum, ut circumagi nullo modo posset, &, dum saginam persequitur, in litus fluctibus propulsa, emineret dorso supra aquas, carinæ vice inversæ. Prætendi jussit Cæsar plagas multiplices intra oras portus: profectusque ipse cum prætorianis cohortibus, populo Romano spectaculum præbuit; lanceas congerente milite è navigiis adsultantibus: quorum unum mergi vidimus, restatu belluæ oppletum undâ.* De eodem portu ita tradit Dio lib.
LX, in rebus eiusdem Claudii: Λιμῷ δὴ ἰσχυρῷ ἠνωμένῳ, ὃ μόνον τὸ ἐν τῷ τότε παρόν ἀφθο-
30 νίας τῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐς πάντα τὸν μετὰ ταῦτα αἰῶνα εὐπορίαν ἐποίησεν. ἐπῃσάκει γὰρ πάντας, ὡς εἰπεῖν, καὶ σίτῳ τοῖς Ῥωμαίοις ὄντος, ἡ χώρα ἡ πρὸς τῷ Τιβέρεῳ ἐκβολαῖς, ὅτι καταῤῥοῖς ἀσφαλεῖς ὅτε λιμένας ὁπτηδόκας ἔχουσι, οὐδὲν φίλες σφίσι τὸ κρατοῦν τῆς θαλάσσης ἐπιῇ. ἔξωθεν γὰρ τῆς τε ὥρας ἐνιαυσιαίων ἐς τὰς ἀποθήκας ἀναχθέντων, ὅθεν τὴν χειμερινὴν ἐκφεύγοιεν, ἀλλ' εἴ τις παρεκινδυνεύοντο, κακῶς ἀπήλλασσε. Ταῦτ' ἐν σωιδῶν, λιμένα τε τῷ Τραϊανῷ ἐπιχείχησεν· ὃν ἀπτεράπη, (καίπερ τῶν ἀρχιτεκτόνων εἰπόντων αὐτῷ, πυθμένα πόσον τὸ ἀνάλωμα ἔσειν, ὅτι, ὃ θέλοις αὐτὸ ποιῆσαι· ὅτι τοῦ τε πλήθους τῶν δαπανημάτων ἀναχαιτιστῶσαι αὐτὸν, εἰ πεπυθοῖτο αὐτὸ, ἤλπισαν) ἀλλὰ τὸ ἐνθυμηθὴ πρᾶγμα τῷ φρονήματι καὶ τῷ μεγέθει τῆς Ῥώμης ἄξιον, καὶ ἐπεπόλεσε. τοῦτο μὲν γὰρ, ἐξορύξας τὴν ἠπείρου χωρίον ὀλίγον, τὸ πέριξ πᾶν ἐκρηπίδωσε, καὶ τὴν θάλασσαν ἐς αὐτὸ ἐσεδέξατο· τοῦτο δὴ, ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει κώμαις ἐκατέρωθεν αὐτοῦ μεγάλαις χώσας, θάλασσαν ἐνταῦθα πολ-
40 λὴν ἐπείβαλε· καὶ νῆσον ἐπ' αὐτῇ, πύργον τε ἐπ' ἐκείνῃ φρυκτωρίαν ἔχοντα, κατεσήσατο. Ὁ μὲν ἐν λιμένι, ὁ καὶ νῦν ἔτι καθ' ὅ γε τὸ ὁπτιχώριον ὀνομαζόμενον, ἐπ' ἐκείνε τε ἐπιῇ. Hoc est: *Fame ingenti exortâ, non modò ad præsens tempus copiæ alimentorum, verùm in perpetuum etiam prospexit. frumentum quidpe, quo Roma utitur, omne propemodùm aliunde advehitur. at, quum loca circa ostia Tiberis neque tuta adpellendis navibus essent, neque portus opportunos haberent; efficiebatur, ut maris dominium parum Romanis prodesset: quum, præter ea, quæ æstate subveherentur, conderenturque in granariis, hieme nihil supportaretur; ac, si quis hoc tentaret, magno ei staret periculo. Id intelligens Claudius, instituit portum ibi exstruere. quumque architecti, interrogati, quanti sumptus eius operis essent futuri, tantos respondissent, quantos ipse facere nollet; sperantes, impendii magnitudine auditâ ipsum à pro-*
50 *posito destiturum: nihil deterritus, rem in animum induxit, perfecitque, magnanimitate ac potentiâ Romanâ dignam. Effodit humum haud exiguo spacio; ambitumque omnem crepidine lapidum firmavit: ac in eum locum mare accepit. deinde ex utrâque huius loci parte adgeres in ipso mari magnos jaciens, multum maris iis complexus est: insulamque ibi effecit; impositâ turri, unde noctu igneis emicantes signum navigantibus darent. Idque opus ita ab eo exstructum, incolarum linguâ Portus hodiêque vocatur.* In Tabulâ itinerariâ *Tiberis* flumen uno equidem ostio depictum est. at ab lævâ eius ripâ figura & nomen est *Ostiæ* urbis; ab dextrâ ripâ imago ingentis portus in theatri speciem: ad cuius ex-

trema, in mare procurrentia, duæ sunt turres, dextrâ sinistrâque positæ. brachia equidem, seu adgeres non ab utrâque parte, quod de suis temporibus Svetonius Dioque testantur, circumducti sunt: sed ab sinistrâ tantùm geminus adger protenditur; in interiorisque extremo alia turris est. inter exterioris autem adgeris extremum & ipsius portus seu theatri dextram turrim insula conspicitur cum præaltâ turri seu pharo. Ea totius portus facies an posteà fuerit, quum Traianus, ut mox ostendetur, instaurasset: an verò in proximam similitudinem Tabulæ delineator, quum veram genuinamque figuram ignoraret, efformare voluerit, incertum est. De cætero nomen huic portui in Tabulâ nullum adpositum. quod haud dubiè, unà cum proximi Etruriæ opidi *Fregenarum* vocabulo interiit; ut suprà lib. 10
II cap. II in Etrusci litoris expositione dictum. In Antonini itinerario ita legitur: *A Româ per Portum Centumcellus* M. P: LXIX, *sic: In Portum* XIX. *Fregenas* IX. Sic & Procopio Gothicar. rer. lib. I & II simpliciter sine cognomine vocatur PORTVS, Latino vocabulo. & in eodem lib. I etiam dicitur ὁ Ῥώμης λιμὴν, hoc est, PORTVS ROMAE; & lib. II ὁ Ῥωμαίων λιμὴν, id est, PORTVS ROMANORVM: qui Aethico in Cosmographiâ adpellatur PORTVS VRBIS; apud Cassiodorum Variar. lib. VII epist. VIIII, PORTVS VRBIS ROMAE; & item, ut & aliis eius sæculi auctoribus, maximè verò Martyrologis PORTVS ROMANVS. At aliis cognominatur AVGVSTI PORTVS Ioan. Xiphilinus in Severi imperatoris rebus, quarum historiam ille ex Dionis lib. LXXV excerpsit: Πρὸ δὲ τούτου κῆτος ἐπιφερόμενος 20
εἰς τὸν Αὐγούστου ὀνομαζόμενον λιμένα ἐξώκελλε, καὶ ἑάλω. id est; *Antequàm id fieret, cetus ingens adpulit in portum, qui Augusti cognomen habet; ibique captus est.* Apuleius Μεταμορφώσεων lib. I: *Romam versus profectionem dirigo. tutusque prosperitate ventorum ferentium Augusti portum celerrimè, ac dehinc carpento pervolavi: vesperâque sacrosanctam istam civitatem adcedo.* Itinerarium antiquum maritimum: *Ad Vrbe Arelatum usque. Ad Portum Augusti* M. P. XVIII. Iuvenalis Sat. XII de navigatione Catulli præter Latium litus ita narrat:

——— Iam deficientibus austris,
Spes vitæ cum Sole redit. tum gratus Iulo
Atque novercali sedes prælata Lavino, 30
Conspicitur sublimis apex; cui candida nomen
Scrofa dedit, lætis Phrygibus mirabile sumen,
Et numquàm visis triginta clara mamillis.
Tandem intrat positas inclusa per æquora moles,
Tyrrhenamque Pharon, porrectaque brachia rursum,
Quæ pelago occurrunt medio; longéque relinquunt
Italiam. Non sic igitur mirabere portus,
Quos natura dedit.

Ad hæc ita vetus Scholiasta: *Portum Augusti dicit; sive Traiani. Porrectaque brachia rursum.*] *Quia Traianus portum Augusti restauravit in melius: & interiùs tutiorem sui nominis fecit.* Horatii versus in carmine de Arte poëticâ sunt isti: 40

Debemur morti nos, nostraque: sive, receptus
Terrâ, Neptunus classeis Aquilonibus arcet;
Regis opus: sterilisve diu palus aptaque remis
Vicinas urbeis alit, & grave sentit aratrum:
Seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis;
Doctus ire melius, mortalia facta peribunt.

Ad hæc verba ita antiqua Scholia habent: *Modò autem subdit, quòd non tantùm verba hominum intereant; sed & homines, & omnia eorum facta. quod tribus continuis adprobat exemplis. primum de portu Ostiensi. nam apud Ostiam civitatem Augustus mare* 50
inrumpens intercluſit; & adgere terræ & lapidibus obstruxit; portumque ibi fecit. secundum de Pomtinis paludibus: quas Augustus exsiccavit, & habitabileis reddidit; injecto similiter adgere lapidum & terræ. tertium de Tiberi fluvio: quem Agrippa de proprio derivavit alveo ad eum, per quem modò fluit. Et exiguo pòst: *Significat portum Lucrinum, & alios, ab Augusto manu factos.* Mox: *Divus Augustus duas res divinas fecit: ut Pomtinam paludem exsiccaret, & ad mare meatum habere egeret: ut pòst & arari posset. deinde portum Lucrinum munivit: de quo Maro;* [Γεωργικῶν lib. II:]

An

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor?
Iulia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis.

Portum exstruxisse Augustum Cæsarem in Lucrino Avernoque lacubus, infrà in Campaniæ descriptione ostendemus. de Pomtinis etiam paludibus in Volsci agri positione videbimus. at de *Ostiensi portu* vehementer hic Scholiasta erravit, si potior suprà memoratorum scriptorum, Plinii, Svetonii, ac Dionis, ducenda sit fides. Nomen *Augusti* quum posteà communis imperatorum facta sit adpellatio; quod singulorum nummi testantur; quid mirum, si à Claudio quoque exstructus apud Tiberina ostia portus cognomen acceperit *Augusti?* Quamquàm ego nescio, qua ratione proximus eius successor Nero eius gloriam sibi arrogaverit: ita, ut nummos edi curaverit, in quorum unâ parte facies eius & nomina, in alterâ ipse portus cum hac inscripsione AVGVSTI PORTVS OSTIENSIS exhibetur. Sed ipsum nummum huc adponere consilium est. is ab utrâque parte talis est:

Posteà autem Traianum imperatorem portum hunc *instaurasse in melius*, *interiúsque* alium *tutiorem sui nominis fecisse*; ita, uti jam geminus esset portus; alter *exterior* AVGVSTI PORTVS dictus; *interior* alter, TRAIANI PORTVS adpellatus; præter præscriptum poëtam Iuvenalem, qui sub Traiano vixit, & Scholiastam eius, testatur inscriptio antiqua, quæ Romæ in cuiusdam viri nobilis domo, in vico, qui vulgò vocatur *Il Corso*, prope arcum, quem vulgò dicunt *Arco di Portogallo*, exstat huiusmodi:

SALONICARPIM F	M·CVTIVS·RVSTICVS
SALONIAE·EVTERPE	TIBICO·M·D·M·PORTVS
SACERDOTI·M·D·M·PORT·AVG	AVG·ET·TRAIANI·FELICIS
ET·TRAIANI·FELICIS·PATRONAE	FECIT·SIBI·ET·CVTIAE·THE
SVAE·OPTIMAE·BENE MEREN	ODOTE ET LIBERTIS LIBER
D TI·FECIT·ET·SIBI·ET·SALONIO	TABVSQ·POSTERISQ·EORVM M
HERMETI·SALONIO·DORAE·SA	PARS·DIMID·AD·DEXTRAM
LONIAE·TERTIAE·ET·EOR·FILIS	
PARS·DIMIDIA·INTRANTIB	
LAEVA	

Sed & nummus antiquus idem testatur; de quo sic Ortelius in Thesauro geographico: *Idem testatur nummus meus æreus antiquus, qui Traiani imperatoris effigiem, & in posticâ parte hunc portum depictum exhibet; eâque formâ, qua eum, etsi ruinis deformatum, aliquando contemplati sumus.* Exterior portus, qui *Augusti* erat, totus hodiè arenis oppletus obrutusque est. at interioris forma plurimâ ex parte etiamnunc manet, cum ruderibus templorum aliorumque publicorum ædificiorum, maximè verò cellarum, quibus naves sudducebantur. vocaturque hic locus hodiéque vulgo *Il Porto*; antiquâ episcopatus sede maximè clarus: quamquàm paucissimis nunc inhabitetur tectis. *Pharum* in portu fuisse positam, id est, *altissimam turrim*, ex qua *nocturni ignes* ostendebantur, ad quos *cursum navigia dirigerent*, suprà ex Svetonio atque Iuvenali intellectum. de eâdem Valerius Flaccus lib. V Ἀργοναυτικῶν.

Non ita Tyrrhenus stupet Ioniusque magister,
Qui portus Tiberine tuos claramque serenâ
Arce Pharon princeps [linquens,] nusquàm Ostia, nusquàm,
Ausoniam videt.

Posteriori sæculo ipsum portum hinc dictum fuisse PHARI PORTVM, ex Eutropio Paulino disco. is quidpe lib. v ep. 11 sic ait: *Primò ad Vrbem acta tempestatibus navis, Romani portus pharum vidit. deinde Campaniam longis tractibus legit.* Et in Carmine de Martiani periculis & liberatione:

Longinquiorem portum ab Vrbe adlabitur,
Cui Centum cellis nomen est: 10
Ac inde navi promovendus longiùs
Intraret ut Portum Phari.
Vix iste credens se potitum litore
Telluris optatæ sibi;
Navi relictâ, lætus insultat solum,
Romamque festinat pedes.

Describitur opidum antiquum, cum adjacentibus locis, Procopio Gothicar. rer. lib. 1 his verbis: Οὐίτιγις ἦ, πολλῷ ἄδεια ὁρῶν τῆς πολεμίοις ἔσαν ἐκφορεῖν τι ἐκ τῆς πόλεως βέλοιντο, καὶ τὰ ἐπιτήδεια κτᾶσθαι τι γῆθεν καὶ θάλασσαν ἐκκομίζεσθαι, τὴν λιμένα, ὃν δὴ Πόρτον Ῥωμαῖοι καλοῦσι, καταλαβεῖν ἔγνω, ὃς δὴ ἀπέχει μὲν τῆς πόλεως ἐξ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν σταδίους· μέτρῳ γὰρ ποσότῳ, τὸ μὴ ἐπιθαλασσία εἶναι, διείργει Ῥώμη. ἔστι δὲ, ἡ ὁ ποταμὸς Τίβερις τὰς ἐκβολὰς ἔχει· ὃς δὴ ἐκ Ῥώμης φερόμενος, ἐπειδὰν τῇ θαλάσσῃ ἐγχυτίρῳ γένηται, ὅλον ἀπὸ σταδίων πεντεκαίδεκα δίχα διίσταται, τῷ ἱερὰν καλουμένην νῆσον ἐνταῦθα ποιεῖ. ποιοῦντος δὲ τοῦ ποταμοῦ, ἑτέρα ἡ νῆσος γίνεται· ὡς τῷ μήκει τὸ τοῦ ἕρους μέτρον κατὰ λόγον εἶναι σταδίων πεντεκαίδεκα, καὶ ῥεῦμα ἑκάτερον ἐν μέσῳ ἔχειν. ναυσίπορός τε ὁ Τίβερις ἀμφοτέρωθι ῥέει. καὶ τὸ μὲν ἐν δεξιᾷ τοῦ ποταμοῦ μέρος ἐς τὸν λιμένα τὰς ἐκβολὰς ποιεῖται· ὧν ἐκτὸς πόλιν ἐκ παλαιοῦ Ῥωμαῖοι ποιοῦσι τῇ ὄχθῃ ἐδείμαντο, τεῖχος περιβεβλημένῳ ἔχυρον μάλιστα· Πόρτον τε αὐτὸν τῷ λιμένι ὁμωνύμως καλοῦσιν. ἐν δεξιτερᾷ δὲ, πρὸς τὴν ἑτέραν τοῦ Τιβέρεος ἐς τὴν θάλασσαν ἐκβολῆς, πόλις Ὀστία κεῖται, τοῦ ποταμοῦ ἡόνος ἐκτός· λόγῳ μὲν πολλοῦ παλαιὸν ἀξίᾳ, νῦν δὲ ἀτείχιστος παντάπασιν ἔστι. ὁδὸν πίνυν, ἣ ἐς Ῥώμην ἐκ τοῦ Πόρτου φέρει, ὁμαλόν τε καὶ ἐμπόδιον οὐδὲν ἔχουσαν, τὸ ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαῖοι ποιοῦσιν). βάρεις τε ἀεὶ πολλαὶ ἐξεπίτηδες ἐν τῷ λιμένι ὁρμίζονται· καὶ βόες οὐκ ὀλίγοι ἐν παρασκευῇ ἀγχοῦ τῶν ἐστᾶσιν. ἐπειδὰν οὖν οἱ ἔμποροι τὰς ναῦς ἐς τὸν λιμένα ἀφίκωνται, ἄρας τὰ φορτία ἐνθένδε, ἐς ταῦτα ἐνθέμενοι ἐν τοῖς βάρεσι, πλέουσι διὰ τοῦ Τιβέρεος ἐπὶ τὴν Ῥώμην, ἱστίοις μὲν οὐ κώπαις ἤκιστα χρώμενοι, ἐπεὶ ὅτε αἐέμων τινὶ ἐνταῦθα οἷά τε ἐστὶ τὰ πλοῖα ὠθεῖσθαι, συχνά τε τοῦ ποταμοῦ ἑλιττομένου, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ ἀθέως ἰόντος, οὐδὲν ἐνεργεῖν δυνάμενα, τῷ τοῦ ὑδατος ῥύμης ἀπέναντίας αὐτοῖς ἀεὶ φερομένης. βροχὺς ἦ ἀπὸ τῶν βαρέων ἐς τὴν βοῶν σὺν αὐχένας δρησάντες, ἕλκουσιν αὐτὰς, ὥσπερ ἁμάξας, ἄχρι ἐς Ῥώμην. Ἐπίρωθι ἦ τοῦ ποταμοῦ ἐκ πόλεως Ὀστίας ἐς Ῥώμην ἰόντι, ὑλώδης τε ἡ ὁδὸς ἐστὶ καὶ ἄλλως ἀπημελημένη, καὶ οὐδὲ τὸ Τιβέρεος ἡϊόνος ἐγγὺς, ἅτε τῶν βάρεων ἀπολυθῆναι ἐνταῦθα οὐκ ἔσης. Hoc est: *Vitigis, quum cerneret, hosteis liberè ac tutò, quæcumque vellent, exportare ex Vrbe atque commeatus terrâ marique inferre: Portum, quem sic Romani vocant, occupare decrevit. Is abest ab Vrbe stadia* CXXVI. *tanto scilicet intervallo, quo minùs maritima sit, Roma submovetur. Situs autem est Portus ad ostia Tiberis amnis. qui, Romam egressus, ubi mare ad* XV *stadia adpropinquat, in duos scissus alveos, insulam efficit, quam vocant Sacram. hæc cum progrediente fluvio fit latior: ita, uti tandem latitudinis mensura longitudinem ferè exæquet stadiûm* XV; *& utrumque alveum in medio habeat. Navigiorum autem quum utrumque sit capax amnis; dextri alveos in portum effunditur. supra quod opidum olim Romani in ripâ amnis condiderunt, validissimo muro cinctum. quod Portum à re ipsâ vocitant. Ad sinistrum alveum ante alterum Tiberis os Ostia sita est in ulteriore ripâ; urbs quomdam magni nominis: at nunc sine mœnibus jacet. Viam igitur, quæ ex Portu Romam fert, planam atque expeditam veteres struxêre Romani. Actuariæ autem naves magno numero datâ operâ constitutæ sunt in portu; bovesque haud pauci proximè habentur parati. negotiatores igitur quando navibus in portum pervenerunt; exemptas inde merceis in actuarias imponunt, perque Tiberis flumen Romam devehunt: velis equidem aut remis minimè utentes; quando neque vento aliquo navigia impelli possunt; nec remi, quum amnis copiosus fluat atque rapidus, prodesse quidquam valent: quum semper adversùs flumen adscendendum sit. sed funibus ex actuariis ad colla boum deligatis, ceu plaustra Romam usque pertrahunt. Ab alterâ verò amnis*

ripâ,

ripâ, quà ab Ostiâ Romam itur, silvestris est via ac parum culta, nec propinqua Tiberis ripæ: ut juxta quam actuariæ naves nullæ sursum trahuntur. Stadia CXXVI millia passuum conficiunt ferè XVII; more eius sæculi VII stadiis cum dimidio in singula millia computatis. Atque hic millium numerus magis huic intervallo convenit, quàm suprà scripta Antonini millia XVIIII: pro quibus Itinerarium maritimum habet XVIII. cui consentiens Rufus Festus in Breviario rerum Romanarum, *Sub regibus* VII, inquit, *per annos* CCXLIII *non ampliùs quàm usque Portum atque Ostiam intra* XVIII *milliarium à portis urbis Romæ, utpote adhuc parvæ & à pastoribus conditæ, Romanum processit imperium.* Quòd autem Procopius utrumque Tiberis alveum & ostium ναυσίπορον, id est, *navigiorum patientem* tradit, id de disparibus magnitudineque dissimilibus navigiis intelligendum censeo; nisi Rutilium, qui haud ita multo antiquior Procopio, falsa prodidisse credere velimus. qui tamen certiora eâ de re, quàm Procopius, nosse potuit; ut qui diu Romam incoluit; flumenque ipse navigavit. Falluntur hodiè immensum illi, qui, figuram *Augusti Traianique portuum* exhibituri, dextrum amnis alveum non ipsos portus, quòd disertè tradit Procopius, sed propter horum muros in apertum mare deducunt: utique, quum suprà adpositus nummus quoque pervium à tergo ac fronte exhibeat portum Augusti. Sed hos homines insuper redarguit & latitudo insulæ, quam Procopius longitudine facit ferè æqualem, XV stadiorum; id est, duûm millium passuum. quæ sanè latitudo minimè inter duos nunc fluminis alveos, sed maximè inter maiorem alveum & canaliculum, qui ex Traiani portu exit, convenit. INSVLA, quæ Procopio cognominatur SACRA, Aethico in Cosmographiâ dicitur LIBANVS ALMAE VENERIS. *Tiberis*, inquit, *inter Ostiensem portum & viam Portuensem* [Scribendum censeo, *Tiberis inter Ostiensem & Portuensem viam*] *urbem egreditur; quà naves de Portu Vrbis ad dominam totius mundi Romam adscendunt. hinc circa sextum Philippi*, [scribo, *circa sextumdecimum lapidem*,] *quod Prædium missale adpellatur, geminatur; &, in duos ex uno effectus, insulam facit inter Portum Vrbis & Ostiam civitatem. ubi populus Romanus cum Vrbis præfecto vel consule sacrorum celebrandorum causâ egreditur solennitate jucundâ. Insula verò, quam facit inter Vrbis portum & Ostiam civitatem* [*Tiberis*,] *tantæ viridatis amænitatisque est, ut neque æstivis mensibus neque hiemalibus pasturæ admirabileis herbas dehabeat. ita autem vernali tempore rosâ & cæteris floribus adimpletur, ut præ nimietate sui odoris & floris insula ipsa Libanus almæ Veneris nuncupetur.* Ovidius Fastor. lib. II; ubi mensis Februarii festos dies enarrat:

Principio mensis, ——
Tunc quoque vicini lucus celebratur Averni,
Quà petit æquoreas advena Tybris aquas.

Tacitus Annal. lib. XI: *Dum sacrificii gratiâ Claudius Ostiam proficisceretur.* Idem haud dubiè sacrum, quod Ovidius indicat: nam illud Tacitus circa idem anni tempus refert. Nescio tamen, an iisdem diebus celebrata, quæ Ausonius in Eclogario notat his verbis:

Nunc & Apollineos Tiberina ostia per ludos
Et Megalesiacæ matris operata loquar.

Sed absolutâ Claudii Traianique portus & insulæ adjacentis expositione, in Latinam rursus Tiberis ripam transgrediamur. *Ostiam* urbem ab Anco Marcio, IIII rege Romanorum, conditam fuisse, ex complurimis equidem suprà intelleximus auctoribus. verùm quia primus ille secundùm ipsorum Romanorum computationem rex Romulus falsus nobis deprehensus est; neque de proximè eum subsequentibus, *Numâ Pompilio*, *Tullo Hostilio*, & prædicto *Anco Marcio* quidquam certi credi potest. Ipsum *Euandrum*, qui primus Latinorum gentis, ex Aboriginibus & Pelasgis composita, rex fuit, dictum fuisse *Romulum*, postquàm *Valentiam* urbem & regionem inter Anienem ac mare, ejectis inde Siculis, occupasset, superioribus capitibus ostensum est. Vel jam tum Siculos habuisse ad Tiberis, magni fluminis, ostium portum, vel mox, illis pulsis, Euandrum eum exstruxisse, maximè credibile. Omnem de Aeneæ ad Italiam adpulsu fabulam ex verâ de Euandri in eamdem hanc regionem adventu historiâ concinnatum esse, suprà itidem membratim exposuimus. Hinc igitur Aeneas fingitur eodem loco urbem condidisse, nomine TROIAM NOVAM, ubi Ostia sita est. Livius lib. I: *Iam primùm omnium satis constat,*

TROIA NOVA.

ſtat, Troiâ captâ in cæteros ſævitum eſſe Troianos: duobus Aeneâ Antenoreque, & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm veniſſe in intimum maris Hadriatici ſinum: Euganeisque pulſis, Henetos Troianosque eas tenuiſſe terras. &, in quem primum egreſſi ſunt locum, Troia vocatur, Aeneam, ab ſimili clade domo profugum, primò in Macedoniam veniſſe: inde Siciliam quærentem ſedeis delatum: ab Siciliâ claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Troia & huic loco nomen eſt. Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. I: Τελευτῶντες ἦ ἀφικνεῖται τὴν Ἰταλίας εἰς Λαύρεντον· ἔνθα τὴν παλάνης πεπαυμένοι, χάρακα ἔθεντο· καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατεστρατοπεδεύσαντο, ἐξ ἐκείνου Τροία καλεῖται· ἀπέχει δὲ τῆς θαλάσσης ἀμφὶ σταδίους τέτταρας καὶ εἴκοσι. Id eſt: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi errorum fine invento, vallum excitarunt. & locus, in quo caſtra ſunt metati, exinde Troia vocatur; diſtans à mari circa* IIII *ſtadia.* Strabo lib. V: Φασὶ δὲ, Αἰνείαν, κατάραντα εἰς Λαύρεντον, ἡιόνα μικρὸν ὑπὲρ τὴν θαλάσσης ὅσον ἐν τέτταρσι καὶ εἴκοσι σταδίοις κτίσαι πόλιν· ἐπελθόντα δὲ Λατῖνον, τὸν τῶν Ἀβορεγίνων βασιλέα, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν διὰ τὸν γενόμενον γάμον Ῥουτούλους. νικήσαντα δὲ, ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Λαβινίας ἐπώνυμον πόλιν κτίσαι. Hoc eſt: *Ferunt, Aeneam Laurentum adpuliſſe: urbemque condidiſſe paullo ſupra litus, ad* XXIIII *ſtadia. ſuperveniſſe deinde Latinum, Aboriginum regem, auxilioque Aeneæ uſum contra finitimos Rutulos; partâque victoriâ, urbem condidiſſe, filiæ Laviniæ cognominem.* En, quod Dionyſius Liviusque prætereunt, aliud opidum condidiſſe Aeneam, tradidêre illi auctores, quos citat Strabo, antequàm *Lavinium* conderetur, cui nomen ab uxore Aeneæ, Latini filiâ, inditum. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII, de Aeneæ adpulſu:

——— Lucosque petunt, ubi nubilus umbrâ
In mare cum fulvâ prorumpit Tybris arenâ.

Et Virgilius Aeneid. lib. VII:

Atque heic Aeneas ingentem ex æquore lucum
Proſpicit. hunc inter fluvio Tiberinus amœno
Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ
In mare prorumpit.
Flectere iter ſociis terraque adverſtere proræ
Imperat. & latus fluvio ſuccedit opaco.

Aliquanto pòſt:

——— Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab adgere claſſem.

En, *ſucceſſiſſe* ait *fluvio* Aeneam. ergo non in ore ad quingenteſimum, ut vult Dionyſius, paſſum manſit. Pergit paullo pòſt Virgilius:

——— Ipſe humili deſignat mœnia foſſâ,
Moliturque locum: primæque in litore ſedeis
Caſtrorum in morem pinnis atque adgere cingit.

Ad hæc Servius: *Sciendum, civitatem quam primò fecit, Troiam dictam; ſecundùm Catonem & Livium. quod & ipſe docet; Nec te Troia capit.* Hoc ſcilicet infrà lib. VIIII ad Aſcanium Apollo; quem locum mox producemus: ubi ita Servius: *Vel Maior es, quàm patria; vel, Maior es meritis, quam civitas, in qua nunc es.* Libro igitur VII deinde Latinus rex ita adloquitur legatos Aeneæ:

Dicite Dardanidæ,
Quid petitis? quæ cauſa rateis, aut cuius egenteis,
Litus ad Auſonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, ſeu tempeſtatibus acti,
Fluminis intraſtis ripas, portuque ſedetis,
Ne fugite hoſpitium.

Latino ita reſpondet Ilioneus legatus:

Diis ſedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.

Poſteà verò de Iunone loquens poëta:

Moliri jam tecta videt; jam fidere terræ;
Deſeruiſſe rateis.

Mox

Mox Iuno: —— *Optato conduntur Tybridis alveo,*
Securi pelagi atque mei.

Si *conditi* fuêre fluminis *alveo*; certè non in ore sedêrunt apud *litus*. Locus autem Ostiæ tam prope litus est, uti & ipsa urbs semper maritima habita: &, quum ad ipsum usque mare ab Româ forent millia passuum XVI: *Ostiam* tanto intervallo ab Vrbe abesse dicebant: ut suprà intellectum. Eodem libro infrà Alecto, à Iunone immissa, sic Turnum per quietem adfatur:

—— *Phrygios, qui flumine pulcro*
Consedêre, duces pictasque exure carinas.

10 Libro autem VIIII ita Iris adloquitur Turnum:

Aeneas, urbe & sociis & classe relictâ,
Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri.
Nec satis: extremas Coriti penetravit ad urbeis:
Lydorumque manum collectos armat agresteis.

Ad hæc Servius: *Vrbs ista quæ est tutam*; [lego, *Vrbs ista est, de qua suprà*;] *Ipse humili designat mœnia fossâ. Hanc Castrum Laurens dici ait Varro: opidum tacet. sed, ubi primùm Aeneas egressus sit, eum locum Troiam nuncupari traditur.* Tibullus etiam lib. II eleg. V *Castrum Laurens* memorat. sed id ipsum opidum *Laurentum* intellexisse videtur; ut mox infrà ostendetur. Porrò Virgilius paullo pòst; ubi Turnus castra

20 hæc seu novum opidum Aeneæ oppugnat:

—— *Ingenti clamore per omneis*
Condunt se Teucri portas, & mœnia complent:
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, & urbi
Improvisus adest.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Adgeribus septam circùm & fluvialibus undis,
Invadit.

Et posteà:

30 *Aeneadæ duri, murorum in parte sinistram*
Opposuêre aciem; (nam dextra cingitur amni)
Ingenteisque tenent fossas; & turribus altis
Stant mœsti.

Ergo nulla urbis pars litus marinum tangebat. Dehinc, dum adhuc obsidentur Troiani; *Aetheriâ tum fortè plagâ crinitus Apollo*
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atque his victorem adfatur Iulum:
Macte novâ virtute puer: sic itur ad astra.
Diis genite, & geniture deos; jure omnia bella
40 *Gente sub Assaraci fato ventura resident:*
Nec te Troia capit.

Libro X ita Venus ad Iovem:

—— *Muris iterum imminet hostis*
Nascentis Troiæ.

Et mox Iuno Veneri respondet;

Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem?

Eodem libro infrà ita Pallas, Euandri filius, suos, cedenteis è pugnâ, adloquitur:

Ecce maris magnâ claudit nos obice pontus.
50 *Deest jam terra fugæ. pelago Troiam ne petemus?*

Ad quæ sic Servius: *Troiam, id est, castra Troianorum.* Ex hactenus igitur citatis clarè patet, tradidisse vetustissimos illos Romanos Aeneam ad Tiberim amnem, haud procul à mari, condidisse urbem, quam de pristinæ patriæ vocabulo vocaverit *Troiam*. Hinc etiam illud apud Stephani epitomatorem in vocabulo Τροία· Ἔστι καὶ Τροία πρὸς τῷ Ἀδριάτῃ τῷ Βενετικῷ· καὶ ἄλλη Λατίνων. Id est: *Est etiam Troia apud Hadrianum agrum in Venetiâ: & item alia Latinorum.* Et quum hæc Aeneæ *Troia* paullum à mari recederet; alii per summum errorem eamdem fuisse putarunt & *Ardeam*;

quæ

quæ Rutulorum fuisse traditur caput, Turnique sedes: scilicet, quia hæc quoque à mari remota est. Idem Stephani epitomator: Ἄρδεα, καπυκία τῆς Ἰταλίας. Στράβων πέμπτῃ. αὕτη Τροία ἐλέγετο· ὡς Χάραξ. Id est: *Ardea, opidum Italiæ; auctore Strabone lib.* v. *hæc & Troia dicebatur; teste Charace*. Sex. Aurel. Victor in libro de Origine gentis Romanæ ita tradit: *Domitius lib.* I *docet, sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam, ut Italiam peteret; ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi urbem ut conderet. itaque egressum in agrum Laurentem, quum paululum à litore processisset, pervenisse ad duo stagna aquæ salsæ, vicina inter se: ibique quum se lavisset; ac, refectum cibo, quum apium quoque, quod tunc vice mensæ substratum fuerat, consumpsisset: existimantem, procul dubio illa esse duo maria; quòd in illis stagnis aquæ marinæ species esset; mensasque, quæ erant ex stramine apii, comestas: urbem in eo loco condidisse; eamque, quòd in stagno laverit, Lavinium cognominasse*. Atqui omnes alii auctores, ab uxore *Laviniâ* opido *Lavinio*, de quo infrà dicetur, nomen indidisse Aeneam, tradunt: alioque hoc opidum fuisse situ, quàm ubi prima castra in Tiberis ripâ posita vult Virgilius, quibus *Troiæ* nomen impositum. quo loco *comestas* istas *mensas* refert lib. VII. Atque heic erant, non ad Lavinium, *duo illa maria*, seu binæ *aquæ salsæ*, apud Tiberim & Ostiam. quorum alterum ipse erat pelagus Etruscus; alterum erat stagnum marinum, præ longis faucibus terræ gremio supra Ostiam usque infusum: qui posteà LACVS OSTIENSIS dictus videtur. sic quidpe Livius lib. XXVI: *In Albano monte tacta de cœlo erant signum Iovis arborque templo propinqua; & Ostiæ lacus; & Capuæ murus, Fortunæque ædes; & Sinuessæ murus portaque*. Inter hunc igitur locum & Tiberis ripam Aeneas constituerit *novam* istam *Troiam*. Atque hinc est, quòd Strabo, qui diversos auctores legisse videtur, primam illam ab Aeneâ conditam urbem XXIIII circiter stadia, id est, millia passuum III, à mari abfuisse tradit. Verùm quamvis hæc de Aeneæ in Italiam adventu rebusque inibi gestis fabula tantùm sit; ad similitudinem rerum Euandri conficta; antiqua tamen urbis *Ostiæ* origo hinc perspicitur: ut quæ, multis sæculis ante Romanorum illum regem *Ancum Marcium*, haud dubiè ab Euandro primo Romanorum rege condita; postquàm is Romam urbem, pulsis inde bello Siculis, occupavit: cui tunc portum huc struere voluit.

LACVS OSTIENSIS.

SALINAS OSTIENSES.

SALINAS ad Ostiam quis primus paraverit; idem Euander, an alius posteà Romanorum rex, incertum habeo. Eidem id factum tribui Anco Marcio à Livio, suprà intelleximus. cum quo consentiens auctor libri de Viris illustribus: *Ancus Marcius*, inquit, *Salinas ad usum navium publicavit: salinarum vectigal instituit. Ostiam coloniam, maritimis commeatibus opportunam, in ostia Tiberis deduxit*. Eædem salinæ hodiéque magnâ cum celebritate exercentur; super Ostiam, inter viam, quæ Romam fert, & Tiberim, sitæ.

FORVM AVRELIANI; quòd posteà PRAETORIVM.

De cætero in eodem illo, ut opinor, loco, quo Dionysius vult prima Aeneam locasse castra, quique etiam posteà incolis dictus est *Troia*, *Forum nominis sui Aurelianus imperator*, ut inquit Fl. Vopiscus in vitâ eius, *in Ostiensi ad mare fundare cœpit. in quo posteà Prætorium publicum constitutum est*.

LAVRENTVM *opidum*; quòd posteà LAVROLAVINIVM.

Ostiam proximè sequebatur apud litus LAVRENTVM *opidum*, Latinorum regum, ut est in fabulis, Pici Faunique & Latini regia: unde LAVRENS *ager*, latè sumptus; ita, uti etiam omne eâ adpellatione intelligeretur Latium. Mela lib. II cap. IIII: *Ostia, Laurentum, Ardea*. Plinius lib. III cap. V: *In principio est Ostia colonia, à Romano rege deducta. opidum Laurentum: Lucus Iovis Indigetis: amnis Numicius: Ardea*. Strabo lib. V: Πόλεις δ' ἐπὶ θαλάττῃ μὲν εἰσὶ τῶν Λατίνων, τά τε Ὤστια καὶ Ἄνιον, αὐτὰ μέζον δὲ τούτων Λαυρέντιον, εἶτα Λαυρεντόλαον. Id est: *Latinorum opida maritima sunt Ostia & Antium; & in horum medio Lavinium; tum Laurentum*. Ab Antio ad Ostiam regrediundo, in medio eorum erat primò *Lavinium*, dein *Laurentum*. Itineraria antiqua:

Tabulæ;		Antonini;	
Roma		*Roma*	
Hostis	XVI.	*Hostis*	XVI.
Laurento	XVI.	*Laurento*	XVI.
Lavinium	VI.	*Lavinio*	XVI.
Antium	XVII.		

In Ta-

In Tabulâ itinerariâ toto hoc litore inter Ostiam & Tarracinam millia passuum colliguntur LXXXV: unde adparet, nonnullos singulorum intervallorum numeros esse corruptos: quando Romam usque, quæ longiùs disita, non ultra LXV millia ego pede meo deprehenderim à Tarracinâ. quæ licet in paullo minutiora, more veteris ævi redigere velis; tamen plus LXX justis millibus non effeceris. Longè rectiùs Plinius lib. III cap. inter *Ostiam* & *Circeios*, quod opidum X millia citra *Tarracinam* fuit in monte *Circæo*, L numeravit millia passuum. *Latium*, inquit, *antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est, millium passuum quinquaginta longitudine*. Sed præcipua vitia in Tabulâ juxta & Antonino esse existimo inter *Ostiam* & *Antium*. & apertè inter se dissentiunt super intervallo inter *Laurentum* & *Lavinium*. *Ardea* hodiè nomen retinet. inter hanc & Tiberim sive Ostiam nullus alius est amnis, quàm qui ab opidulo *Patrica* in exiguum maris sinum defluit. hic igitur oportet uti sit *Numicius* fluvius: de quo plura pòst dicemus. citra hunc autem ponitur à Plinio *Laurentum*. Errant itaque illi, qui hoc opidum nunc interpretantur locum, qui ab lævâ amnis ripâ vulgò dicitur *San Lorenzo*. Anastasius in vita Silvestri, qui XXXIIII fertur fuisse Romanorum papa; de donationibus loquens Constantini imperatoris; *Item sub civitate Laurentium*, inquit, *possessio Patras*. Haud dubiè hic locus est, qui, ab dextrâ Numicii ripâ paullo remotior, vulgò nunc vocatur *Paterno*. Idem auctor in Gelasio, I papâ: *Dedicavit basilicam S. Mariæ viâ Laurentinâ, in fundo Crispini, milliario ab urbe Româ vigesimo*. Credo, scriptum fuisse ab ipso Anastasio *milliario* X: quod posteà ab exscriptoribus corruptum in XX; ac tandem in ipsum vocabulum perscriptum *vigesimo*. nam ad ipsum Numicium amnem & opidulum *Patrica* XVII haud ampliùs sunt millia passuum. In Tabulâ itinerariâ, præter suprà scriptum iter, alia ab urbe ad *Laurentum* deducitur via, media inter Ostiensem & Appiam vias, cum intervallo XII millium; mendo scilicet apertissimo. ex quo documento, simulque ex eo, quòd titulus viæ Laurentinæ omissus, dilucidè adparet, negligentissimum fuisse Tabulæ exscriptorem: vel saltem, multas literas heic adeò vetustate atque situ exoletas fuisse, uti legi ampliùs nequirent. Ego censeo, numerum XVI millium, qui perperam positus est inter Ostiam & Laurentum, pertinere ad viam inter Laurentum & Romam. inter Ostiam verò & Laurentum scripta fuisse aut VI aut VII millia. Haud procul à Tiberi abfuisse *Laurentum*, testantur, inter alios, maximè Strabo atque Dionysius. quorum ille lib. V, φασὶ, inquit, Αἰνείαν καθάρξαντα εἰς Λαύρεντον, πλησίον τῆς Ὀστίας καὶ Τιβέρεως. Id est: *Aiunt Aeneam Laurentum adpulisse, prope Ostiam & Tiberim*. Dionysius lib. I: Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες, οἱ σὺν Αἰνείᾳ διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τὴν πόλεως ἁλώσης κατέσχον εἰς Λαύρεντον, αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων, ἐπὶ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενον, ὃ πρόσω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τιβέρεως. Hoc est: *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ post captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum ad Aboriginum litus, quod Tyrrheno mari adluitur, haud procul Tiberis ostiis*. Et eodem libro posteà: Τελευτῶντες δὲ ἀφικνοῦνται τὴν Ἰταλίας εἰς Λαύρεντον. ἔνθα τὴν παλαίας παυσάμενοι, χάρακα ἔθεντο· καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατεστρατοπεδεύσαντο, ἐξ ἐκείνου Τροία καλεῖται. Id est: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi errorum fine invento, vallum excitavêre. & locus, in quo castra sunt metati, exinde Troia vocatur*. Et paullo pòst: Ὁρμῶν χρησάμενοι τῷ Λαυρεντῷ, πλοῖα ἐπήξαντο παρὰ τὸν αἰγιαλόν. Hoc est: *Laurentum adpulsi, territoria fixerunt per litora*. Duas simul res indicare voluisse videntur isti Græcis. nempe *Laurentum* opidum haud procul Tiberi esse; *Laurentinum* verò *agrum*, ad quem adpulisse fertur Aeneas, ad Tiberim usque pertinuisse. nam in Tiberis lævum ostium adpulisse Aeneam, ibique excitasse urbem nomine Novam Troiam, suprà ostensum est. Hinc Livius disertiùs lib. V, *Ab Siciliâ*, inquit, *classe Laurentem agrum tenuisse. Troia huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani; ut quibus ab immenso propè errore nihil, præter arma & naveis, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt*. Ergo etiam secundùm Livium *Laurentum* urbs haud procul à Tiberi abfuit. Dionysius eodem lib. I posteà ita scribit: Ἄγοντες δὲ ἀπὸ τῆς Σικελίας, περῶσι τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, καὶ πλεύσαντες εἰς Λαύρεντον ἀφικνοῦνται, τὴν Ἀβοριγίνων αἰγιαλόν, μεσόγειος θερείας. λαβόντες δὲ τὸ χωρίον, οἰκίζουσιν ἐν αὐτῷ Λαβίνιον. Hoc est: *Solventes ab Siciliâ, trajiciunt mare Tyrrhenicum: tandemque Laurentum, Aboriginum ad litus perveniunt. acceptoque illo agro, condiderunt in eo Lavinium*. Ex hac simul & ex præscriptâ Dionysii

nysii loquutione facilè quis suspicetur ipsum *litus* tunc adpellatum fuisse *Laurentum*; nullo inibi opido eius nominis exsistente. verùm *urbem* disertè heic adpellat Livius loco modò citato. cui consentiens Virgilius ita refert Aeneid. lib. VII de Aeneæ legatis, ad Latinum regem missis:

Iamque iter emensi, turreis ac tecta Latini
Ardua cernebant juvenes; muroque subibant;
Quum provectus equo longævi regis ad aureis
Nuncius, ingenteis iguotâ in veste, reportat,
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat: & solio medius consedit avito. 10
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Vrbe fuit summâ, Laurentis regia Pici:
Horrendum silvis & religione parentum.
Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasceis,
Regibus omen erat: hoc illis curia templum;
Hæc sacris sedes epulis; heic ariete cæso,
Perpetuis soli patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum,
Antiquâ ex cedro; Italusque paterque Sabinus,
Vitisator; curvam servans sub imagine falcem, 20
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges;
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque prætereà sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra;
Spiculaque clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ; lævâque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux 30
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divûm patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit.

Disertè heic in *urbe Laurento Pici regis*, qui Latini fuisse avus traditur, *regiam* ponit. at eodem libro, haud ita multo antè, eamdem arcem & condidisse Latinum ait & nomen ei ab *lauro* imposuisse. Verba eius hæc sunt:

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos. 40
Quam pater inventam, primas quum conderet arceis,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus:
Laurentisque ab eâ nomen posuisse colonis.

Sed hæc poëta. Veriora de eodem nomine tradidêre alii auctores. Sex. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Inde ad eam Italiæ oram, quæ ab arbusto eiusdem generis Laurens adpellata est, Latino regnante, pervectus Aeneas.* Herodianus lib. I: ubi pestilentia ingens universam Italiam occupaverat: Τότε ὁ Κόμμοδος, συμβαλλομένων αὐτῷ τινῶν ἰατρῶν, εἰς τὸν Λαύρεντον ἀνεχώρησεν· δυψυχότερον γὰρ τὸ χωρίον, καὶ μεγίστοις καταφύσιον δαφνηφόροις ἄλσεσιν (ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῷ χωρίῳ) σωτήριον εἶναι ἐδόκει, καὶ πρὸς τὸν τοῦ ἀέρος φθορὰν αὐτίκα ἐλέγετο, ὀδωδός τε τῶν δένδρων ἡδείας σκιαῖς. Hoc est: *Tum Commodus, suadentibus quibusdam medicis, Laurentum secessit. frigidior enim is locus, silvisque è lauro spaciosissimis opacus (à quo etiam inditum loco nomen) conservandæ valitudini idonea existimabatur; atque adeò aëris corruptioni resistere, tùm suavitate odoris, qui è lauris efflaretur, tum jucundâ ipsarum arborum umbrâ.* Posterioribus etiam temporibus LAVRENTINA hæc adpellata est SILVA. Iul. Obsequens in libro de Prodigiis; in consulatu M. Aemilii & Hostilii Mancini: *Quum Lanuvii auspicarentur, pulli è caveâ in silvam Laurentinam evolarunt, neque inventi sunt.* Scribe *Lavinii*. 50

LAVRENTINA *silva.*

nam

nam *Lanuvium* paullo longiùs aberat. tùm disertè scriptum est apud Valer. Maximum lib. I cap. VI: *C. Hostilius Mancinus, quum Lavinii sacrificium facere vellet, pulli, caveâ emissi, in proximam silvam fugerunt: summâque diligentiâ quæsiti, reperiri nequiverunt*. Sed quum Herodianus quoque non de opido aliquo *Laurento*, verùm de agro loqui videatur, ex aliis etiam, præter præscripta itineraria & geographos, demonstrandum erit auctoribus, fuisse id opidum, & clari nominis. Plutarchus in Romulo: Ἔτι δὲ πέμπτῳ τῆς Τατίου βασιλείας οἰκεῖοί τινες αὐτοῦ καὶ συγγενεῖς πρέσβεις ἀπὸ Λαυρέντου βαδίζοντες εἰς Ῥώμην, ἐντυχόντες, κατ' ὁδὸν ἐπεχείρουν ἀφαιρεῖσθαι τὰ χρήματα βίᾳ, καὶ μὴ παρειμένους, ἀλλὰ ἀμυνομένους ἀνεῖλον. ἔργου δὲ δεινοῦ τολμηθέντος, ὁ μὲν Ῥωμύλος οὐδὲν ἔφη κολάζειν δεῖν ὡς ἀδικήσαντας· ὁ δὲ Τάτιος ἐξέκρουε παρῆν. οἱ δὲ τῶν ἀναιρεθέντων οἰκεῖοι, πίστης ἐξεργασθέντες δίκης νομίμου παρὰ τοῦ Τατίου, ἀποκτείνουσιν αὐτὸν ἐν Λαβικῷ, θυσίας μετὰ Ῥωμύλου, παρόντες. * Ἔνιοι δὲ συγγραφέων ἱστοροῦσι, τῷ μὲν πόλιν τῶν Λαυρεντίων φοβηθεῖσαν ἐκδιδόναι σὺν αὐτόχθεσι Τατίου, τὸν δὲ Ῥωμύλον ἀφεῖναι, φήσαντα φόνον φόνῳ λελύσθαι. Id est: *Anno quinto regni Tatii, familiares quidam atque propinqui eius, in legatos, à Laurento Romam proficiscentes, quum incidissent in itinere, spoliare eos adgressi sunt: quos repugnantes ac sese defendentes obtruncarunt. Romulus, facinore perpetrato tam atroci, confestim supplicio adsiciendos censebat auctores. Tatius rem rejiciebat, ac dissimulabat. Cæsorum propinqui quum pœnas jure gentium per Tatium non consequerentur, sacrificantem cum Romulo Lavinii adorti interfecerunt*. Mox: *Alii tradunt, metu perculsos Laurenteis, Tatii percussores dedidisse. at Romulum, cæde pensatam cædem præfatum, eos noxâ solvisse*. Paullo pòst: Καὶ τοῖς τῶν Λαυρεντῶν οἰκοῦσιν ὅμοια συνέβαινεν. id est: *Laurenti quoque incolis eadem acciderunt*. Et ipse Dionysius lib. V memorat δύο ἀδελφοὺς Ταρκυνίους, Πόπλιον καὶ Μάρκον, ἐκ Λαυρέντου πόλεως· id est, *duos fratres Tarquinios, Publium & Marcum, ex urbe Laurento*. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. XI: *Cato in Originibus dicit, Troianos à Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum & castra Troiana*. Mox: *Potuit ergo usque ad Laurentum & ad Ostiam tendi*. Valerius Maximus lib. VIII cap. VIII: *Constat, Scipionem & Lælium Caietæ & Laurenti vagas litoribus conchulas & umbilicos lectitasse*. Cicero, de Oratore lib. II: ubi Crassum introducit ita loquentem: *Sæpè ex socero meo audivi, quum is diceret, socerum suum Lælium semper ferè cum Scipione solitum rusticari: eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, quum rus ex Vrbe, tamquàm è vinculis, evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris. sed tamen ita solet narrare Scævola, conchas eos & umbilicos ad Caietam & ad Laurentum legere consuesse*. Tibullus lib. II eleg. V, *Laurens* vocat *castrum*, in his versibus:

Impiger Aenea, volitantis frater Amoris,
Troica qui profugis sacra vehis ratibus;
Iam tibi Laurenteis adsignat Iupiter agros;
Iam vocat erranteis hospita terra deos.

Et mox:

Ante oculos Laurens castrum murusque Lavinî est,
Albaque ab Ascanio condita longa duce.

Stephani epitomator in voce Ἄντια· Ἔστι καὶ Ἄνιον πόλις, μετὰ Λαυρεντόν. Id est: *Est & Antium opidum, post Laurentum*. Et posteà: Λωμέντος, πόλις Ἰταλίας, ὀξυτόνως, καὶ ὅσαι εἰς τον τῇ εν συλλαβῇ παραλήγει· λῶ καὶ Λαυρεντόν φασι, μετὰ ρ. Id est: *Lomentus, opidum Italiæ, cum adcentu acuto in ultimâ; quemadmodùm omnes voces solent efferri, quæ cum penultimâ syllabâ εν finiunt in τον. Nomentum* opidum in Sabinis posteriori sæculo dictum fuisse *Lomentum*; unde hodiéque vulgò vocatur *Lomentano*, & *Lamentano*: atque hinc per summum errorem, sive ipsum Stephanum, seu breviatorem eius, existimasse, *Lomentum* & *Lorentum* esse unum idemque opidum; suprà lib. II cap. VIIII docui. Cæterùm, ut *Claudios* Romani etiam *Clodios* dixêre, & ab *plaudo* factum compositum *explodo*; & Romæ locus in Aventino, teste Plinio lib. XV cap. XXX, à silvâ *lauri* vocabatur *Loretum*; sic *Laurentum* quoque plerique Græci scripsêre *Lorentum*. Opidani ab *Laurento* dicebantur LAVRENTES, & LAVRENTINI. Ovidius Fast. lib. II: *Est via, quæ populum Laurenteis ducit in agros;*
Quondam Dardanio regna petita duci.

Fastor. lib. III: ubi de Martio mense agit:

Quintum Laurentes, bis quintum Aequiculus acer,
A tribus hunc primum turba Forensis habet.

Et lib. VI: *Inspice, quos habeat Nemoralis Aricia fastos,*
Et populus Laurens Laviniumque meum.

Virgilius Aeneid. lib. V:
——— *Liceat Laurentem attingere Tybrim.*

Et lib. VII:
Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit.

Ac posteà, de Mezentii filio:
Filius huic juxtà Lausus: quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni. 10

P. Catullus Vrbicarius in Pervigilio Veneris; quod Petronio nonnulli adscribunt:
Ipsa Troianos nepotes in Latinos transtulit,
Ipsa Laurentem puellam conjugem nato dedit.

Statius Silvar. lib. I carm. II:
O mihi Laurenteis inter dilecta puellas.

Et carm. III: ——— *Cedant Laurentia Turni*
Iugera.

Silvar. lib. IIII carm. II:
Qui magnum Aeneam Laurentibus intulit arvis.

Silvar. lib. V carm. II: 20
Ipse ego te nuper Tiberino in litore vidi,
Quà Tyrrhena vadis Laurentibus æstuat unda.

Livius dicto lib. I: *Ab Siciliâ classe Laurentem agrum tenuisse.* Lib. VII: *Ora litoris Antiatis Laurensque tractus & Tiberis ostia.* Lib. VIII: *Extra pœnam fuêre, Latinorum Laurentes.* Lib. XXXVII: *Latinæ [feriæ] instauratæ: quòd Laurentibus carnes, quæ dari deberent, datæ non fuerant.* Apud Plinium lib. XIIII cap. III ita scriptum est: *Vinaciolam vitem soli nominaverunt Sabini ac Laurenti.* Omnino ego persvasum habeo, scripsisse ipsum Plinium, *Sabini ac Laurentini.* nam populum cum populo nominare voluit nominandi casu. & sic *Laurentinam silvam* dixêre suprà scripti Iul. Obsequens & Valer. Maximus: sic *Laurentinas paludes* Velleius; quem mox videbimus. & Polybius lib. III, in fœdere, quod Romani, post exactos reges, icerunt cum Carthaginiensibus, inter alios huius litoris populos, nominat etiam τῶν Λαυρεντίνων δῆμον, *Laurentinorum populum.* At Plutarchus, suprà scripto loco in Romulo, nominat τὴν πόλιν τῶν Λαυρεντίνων, *urbem Laurentiorum.* quod ne librariorum existimes mendum; en ita Virgilius quoque Aeneid. lib. X: 30

Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, silvâ
Pastus arundineâ.

LAVRENTINA *palus.* Ad quem locum sic Servius: *Laurentia, pro Laurens, nam hæc est vera & recta derivatio.* Ergo illa minùs usitata. Cæterùm PALVS hæc LAVRENTINA, sive, plurali numero PALVDES LAVRENTINAE, Velleio etiam Paterculo memorantur lib. II. *Sulpicium*, inquit, *adsequuti equites, in Laurentinis paludibus jugulavêre.* In has sese absconderat Sulpicius, quia arundineto, seu, ut Virgilius loquitur, silvâ arundineâ erant consitæ. Eamdem paludem memorat poëta pòst etiam, lib. XII; ubi Aeneas cum Rutulo pugnam init: 40

Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis
Demensi Rutulique viri Teucrique parabant.

Et posteà, quum disfiluisset in singulari certamine Turni gladius: 50
Ergo amens diversa fugâ petit æquora Turnus:
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbeis.
Vndique enim densâ Teucri inclusêre coronâ:
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.

Ad hæc Servius: *Vasta palus. quæ nunc non adparet.* Atqui totus hic Laurens tractus silvis paludibus hodiè quoque invius est. nec desunt apri, quos, præter Virgilium, alii etiam poëtæ celebrant. Horatius Satyrâ IIII libri II:

Vmber

Vmber, & ilignâ nutritus glande, rotundas
Curvat aper lanceis carnem vitantis inertem.
Nam Laurens malus est; ulvis & arundine pinguis.

Martialis lib. VIIII epigram. XLVIIII:

Inter quæ rari Laurentem ponderis aprum
Misimus: Aetolâ de Calydone putes.

Hic poëta etiam *ranas* in iisdem paludibus notavit lib. X epigram. XXXVII:

An Laurentino turpeis in litore ranas,
Et satiùs tenueis ducere, credis, acos?

10 Sed notandum hoc loco, quod suprà innui: nempe, quia Laurentum opidum sedes fuit habita regum Aboriginum, omne inde Latium adpellatum fuisse nonnullis Laurentem agrum. Eusebius Chron. lib. I: Πρῶτον φασι Πῖκον, υἱὸν Κρόνου, βασιλεύσαι χώρας Λαυρέντου λζ' ἔτη· εἶναι δὲ τοῦ χώρου ἕως τοῦ νῦν Ῥώμης πόλεως. Id est: *Primum ferunt Picum, Saturni filium, regnasse annis* XXXVII *in Laurenti agro.* Virgilius etiam Rutulorum quoque agrum Laurenti nomini adscribit dicto lib. VII his verbis — *Excepto Laurentis corpore Turni.* Quanquàm hunc *Turnum* Latinum natione, ad Rutulos profugisse tradit Dionysius lib. I. At Virgilius, eodem libro, per anticipationem historiæ, quæ illi admodùm est familiaris, ad Novi usque Latii finem Lirim amnem, apud quem Marica dea colebatur, ut infrà suo loco ostendam, Laurens profert nomen, his versibus;

20

—— *Rex arva Latinus & urbeis*
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus. Fauno Picus pater.

Hinc igitur est, quòd Pompeius Festus de Asturâ flumine, quod antiquis illis temporibus in Volscorum fluebat agro, ita tradit: *Stura* flumen in agro Laurenti est; quod quidam Asturam vocant. De cætero ipsum opidum *Laurentum* posteà dictum fuisse LAVROLAVINIVM, cùm ex Servio in Symmacho, tùm maximè ex antiquis lapidum inscriptionibus disco. Servius, in initium Virgilii Aeneid. lib. I commen-

30 tans: *Italia*, inquit, *pars Europæ est. Italus enim, rex Siculorum, profectus à Siciliâ, venit ad loca, quæ sunt juxta Tiberim: & ex nomine suo adpellavit Italiam. Ibi autem habitasse Siculos, ubi est nunc Laurolavinium, manifestum est.* Exiguo pòst: *Hæc civitas tria habuit nomina. nam primùm Lavinium dicta est, à Lavino, Latini fratre: posteà Laurentum, à lauro, inventâ à Latino, dum, adepto imperio post mortem fratris, civitatem augeret. pòst Lavinium, à Laviniâ, uxore Aeneæ. Ergo aut Lavinum debuit dicere [Virgilius,] sicut dixit; aut Laurentum. Litora. Lavinium constat* VIII *milliaribus à mari remotum. nec nos debet fallere, quia dixit, Lavina litora. litus enim dicitur terra quæque mari vicina.* Et ad Aeneid. lib. VII: *Laurentum à Pico factum: ut; Laurentis regia Pici. item, à Lavino, Latini fratre, est Lavinum dictum. item, à Latino Lauren-*

40 *tum. item, à Laviniâ Laurolavinium.* Et ad lib. VI: *Aeneas, ut Cato dicit, simul ac venit ad Italiam, Laviniam accepit uxorem. propter quod Turnus iratus, tam in Latinum quàm in Aeneam bella suscepit, à Mezentio impetratis auxiliis. Sed, ut suprà diximus, primo bello periit Latinus: secundo pariter Turnus & Aeneas. posteà Mezentium interemit Ascanius; & Laurolavinium tenuit. cuius Lavinia timens insidias, gravida confugit ad silvas; & illic enixa est Silvium. Sed quum Ascanius flagraret invidiâ; evocavit novercam; & ei concessit Laurolavinium: sibi verò Albam constituit.* Item ad lib. IIII: *Cato dicit, juxta Laurolavinium quum Aeneæ socii prædas agerent, prælium commissum; in quo Latinus occisus est; fugit Turnus; &, Mezentii auxilio comparato, renovavit prælium. qui quidem victus est ab Aeneâ; Aeneas autem pòst prælium non compa-*

50 *ruit. Ascanius verò posteà Mezentium interemit.* Satis apertè ac manifestè *Laurentum* cum *Lavinio* confudit: quæ duo diversa voluêre esse omnes reliqui auctores opida; ut partim hactenus patuit, ampliùs verò infrà in *Lavinii* expositione patebit. *Laurentum, maritimum* seu litorale opidum, Latini fuisse regiam, quum ad hoc litus adpelleret Aeneas, præscripti testantur. *Lavinium* III millia passuum à litore ad fontem Numicii amnis Aeneam condidisse & inhabitasse, atque hinc Ascanium, filium eius, profectum, constituisse in Albano monte novam urbem Albam, innumeri penè adfirmant scriptores, quos infrà citabimus. Servius, qui scivit, *Lau-*

rentem esse idem, quod suâ ætate *Laurolavinium* diceretur; ad hoc verò persvasum habuit, *Lavinium* & *Laurolavinium* unum idemque esse opidum; hoc vocabulum narrationibus Catonis inseruit. Apud Virgilium Aeneid. lib. III ita in Epiro Helenus Aeneæ vaticinatur:

Quum tibi solicito secreti ad fluminis undam,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit,
Alba, solo recubans, albi circùm ubera nati;
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Ad hunc locum ita Servius: *Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Alba longè à litore sunt.* Nempe, *Lavinium*, ut suprà dixit, VIII *milliaribus*. Sed ex hoc intervallo quàm clarissimè adparet, & *Lavinium*, & *Laurolavinium* seu *Laurentum*, & *Lanuvium* pro uno eodemque eum accepisse opido. nam *Lanuvium*, quod nunc vulgò dici *Cività Lavina* & *Cività Indovina*, pòst docebo, VIII circiter à mari abest passuum millia. Id jam illius ætate falso hoc nomine adpellatum fuisse, suspicari hinc licet. nec equidem dubitem, quin *Albam* heic intellexerit id opidum, quod, ut hodiè, ita jam suo ævo dicebatur *Albanum*; ut infrà indicabitur. Sed de *Laurolavinio* alii etiam producendi sunt auctores. In Frontini libro de Coloniis ita scriptum est: *Laurolavinium lege & consecratione veteri manet. Ager eius ab imperatoribus Vespasiano, Traiano, & Hadriano, in laciniis est adsignatus.* Opidani inde dicti fuêre LAVRENTES LAVINATES. Symmachus lib. I epist. LXV: *Cæcilianum, virum honestum, Laurentium Lavinatium defensorem, susceptum commendat officium.* Lapidum inscriptiones complures reperiuntur eamdem adpellationem referentes. ex uno atque altero testimonia heic citabimus.

Laude Pompeiâ:

Q · MANILIVS · PHILVMENVS
SACERD · LAVR · LAVIN

Romæ:

LAVRENS · LAVINAS

Fulginii:

FLAMINI
LVCVLARI · LAVREN · LAVINA
PATRONO · ET · DECVRIONI · CO
LONIAE

Aretii:

AVGG · NN · ✱ LAVR · LAVIN
ORDO ARRETINORVM

Verùm hæc omnia ad *Laurentum* opidum spectare, hæc maximè adfirmat inscriptio, quæ Romæ in regione Transtiberinâ reperta:

DIVO · ANTONINO · AVGVSTO
SENATVS · POPVLVS · QVE · LAVRENS
QVOD · PRIVILEGIA EORVM NON MODO
CVSTODIERIT · SED · ETIAM · AMPLIAVERIT
CVRATORE · MANIO · SABINO · LIBONE · C · V
CVRANTIBVS · TI · IVLIO · NEPOTIANO
ET · P · AEMILIO · EGNATIANO · PRAEF
Q · Q · LAVRENTIVM · LAVINATIVM

Nihilo minùs tamen simpliciter etiam tunc *Laurentum* adpellatum fuisse opidum & opidanos *Laurenteis*, ex his patet lapidibus; Romæ itidem exstantibus:

PROCVRATOR · FORMIS · FVNDIS
CAIETAE · PROCVRATOR
LAVRENTI

DECVRIONI · LAVRENTIVM

Rationem autem, quare postmodùm *Laurento* compositum hoc inditum fuerit vocabulum, planè nullam dispicere queo, nisi quòd ab exhausto plurimâ parte *Lavinio* reliquum incolarum huc traductum fuisse videtur; quum & ipsum Laurentum magnâ parte esset vacuum. Lucanus lib. VII:

—— *Gabios*

——— *Gabios Veiosque Coramque*
Pulvere vix tectæ poterunt monstrare ruinæ,
Albanosque lareis Laurentinosque penateis.
Rus vacuum: quod non habitet, nisi nocte coactâ
Invitus, questusque Numam jussisse, senator.
Non ætas hæc carpsit edax, monumentaque rerum
Putria. destituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbeis.

Narrant porrò fabulæ de Aeneâ; postquàm pacem atque fœdus cum Aborigi- LAVINIVM
10 num rege Latino ad Laurentum icerit: acceptâ in uxorem filiâ eius, profectum *opidum.*
inde haud procul, novam condidisse *urbem*, cui vocabulum ex uxoris *Laviniæ* nomine imposuerit LAVINIVM. Id equidem opidum multis sæculis pòst exstitit. memoraturque compluribus auctoribus: quorum verba citabimus, quò situm eius inde eruere queamus. sed priori loco fabulæ erunt excutiendæ. Virgilius igitur Aeneid. lib. III vaticinium fingit de urbe condendâ Aeneæ redditum ab Heleno in Epiro in hæc verba:

Quum tibi solicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit
20 *Alba, solo recubans; albi circùm ubera nati;*
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Sub initium autem libri VII adpulsum eius in Tiberis ostium narrat his verbis:

Atque heic Aeneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amœno
Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ
In mare prorumpit.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat: & lætus fluvio succedit opaco.
* ——— *Laomedontia pubes*
30 *Gramineo ripæ religavit ab adgere classem*
Aeneas, primique duces, & pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes; & adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis; (sic Iupiter ipse monebat)
Et cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis heic fortè aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris;
40 *Heus, etiam mensas consuminus, inquit Iulus.*
Nec plura adludens. ea vox audita, laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater; ac, stupefactus numine, pressit.
Continuò, Salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, ô fidi Troiæ salvete penates.
Heic domus, hæc patria est. genitor mihi talia namque
(Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas,
50 *Tum sperare domos defessus; ibique memento*
Prima locare manu molirique adgere tecta.
.. *Ipse humili designat mœnia fossâ;*
Moliturque locum; primasque in litore sedeis,
Castrorum in morem, pinnis atque adgere cingit.

Mox legati Aeneæ ita apud Latinum regem loquuntur:

Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egère suis. hinc Dardanus ortus;

Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim & fontis vada sacra Numici.

Deinde sub initium libri VIII ita pergit poëta de Aeneâ:

Nox erat, & terras animalia fessa per omneis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
Quum pater in ripâ gelidique sub ætheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amæno,
Populeas inter senior se attollere frondeis 10
Visus.
Tum sic adfari, & curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas;
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Heic tibi certa domus, certi, me absiste, penates,
Non belli terrêre minis. tumor omnis & iræ
Concessêre deûm.
Iamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus, 20
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit
Alba, solo recubans; albi circùm ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

Svadet hinc Tiberinus pater Aeneæ, uti ad Euandrum, Palantium incolentem, proficiscatur, eumque in societatem belli contra Aborigines trahat. Itaque Aeneas,

——— Geminasque legit de classe biremeis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum; 30
Candida per silvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus.
Quam pius Aeneas, tibi enim, tibi, maxima Iuno,
Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.

Continuo hinc navigantem fingit adverso flumine ad Euandrum. Servius ad præscriptum libri III locum ita commentatur: *De hac sue alii dicunt, secundum Virgilium, quòd in Italiâ inventa sit: alii, quòd secum eam, more navigantium, Troiani portaverint: & ex oraculo cognoverint, ibi esse condendam civitatem, ubi sus illa post fugam fuisset inventa. Dicitur igitur in Campaniam fugisse; & inventam in Laurolavinio. à qua Ascanius pòst Albæ nomen imposuit. Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Alba longè à litore sunt.* Intelligit *Campaniam* sui sæculi; quæ plurimam partem Latii etiam comprehendebat. 40 *Laurolavinium* autem idemque *Lavinium*, per summum errorem *Lanuvium* esse putavit: ut mox infrà videbimus. Cæterùm de eisdem Aeneæ rebus ita narrat Dionysius Halicarnassensis lib. I: Καθ' ὃν χρόνον τῶν Τρῶες οἱ σὺν Αἰνείᾳ, διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τὴν πόλεως ἁλώσης, κατέσχον εἰς Λώρεντον, αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων, ἐπὶ τῷ Τυῤῥηνικῷ πελάγει κείμενον. ἐν τούτῳ τῶν ὀκβολῶν τοῦ Τιβέρεως. λαβόντες δὲ παρ' τῶν Ἀβοριγίνων χωρίον εἰς οἴκησιν, καὶ ὅσα ἠξίουν, πολίζοντες μικρὸν ὑποκόπτες ὑπὸ θυλάκῃς, ἐπὶ λόφῳ τινί, Λαυίνιον ὄνομα τῇ πόλει θέμενοι. ὀλίγῳ δ' ὕστερον χρόνῳ τῶν ἀρχαίων ἀλλάξαντες ὀνομασίαν, ἅμα τοῖς Ἀβορίγισι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς χώρας Λατῖνοι ὠνομάσθησαν. καὶ μεταναστάντες ἐκ τοῦ Λαυινίου, κοινῇ μετὰ τῶν ἐπιχωρίων μείζονα κατεβάλοντο πόλιν, ἣν Ἄλβαν ἐκάλεσαν. 50 Id est: *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ post captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum, Aboriginum litus, quod mari Tyrrheno adluitur, haud longè ab ostio Tiberis. acceptoque ab Aboriginibus ad habitandum agro & quidquid petierant; opidum condunt non longè à mari, in quodam colle, nomine Lavinium. nec ita multo pòst, vetere adpellatione mutata, unà cum Aboriginibus à regionis rege Latini nuncupati sunt. & relicto Lavinio, simul cum indigenis maiorem urbem muniverunt, quam Albam nominarunt.* Ac eodem libro infrà, postquàm de erroribus Aeneæ narravit, in idem tandem Laurens

rens litus eum deducit. Τελευτῶντες δ, inquit, ἀφικνοῦνται τὴν Ἰταλίας εἰς Λαύρεντον· ἔνθα τῆς πλάνης παυσάμενοι, χάρακα ἔθεντο καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ καταστρατοπεδεύσαντο, ἐξ οὗπερ Τροία καλεῖται. ἀπέχει δὲ τῆς θαλάττης ἀμφὶ σταδίους πεντήκοντα. Id est: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi, errorum fine invento, vallum excitarunt. & locus, in quo castra metati sunt, exinde Troia vocatur, distans à mari circiter stadia* IIII. Hinc de dapibus & mensis comestis, quæ Virgilius refert, iisdemque penè tradit verbis: quibus hæc subnectit; Ἦν γὰρ τὸ θέσφατον αὐτοῖς, ὃ ἔφραζε πλεῖν ὅπῃ δυσμῶν Ἡλίου, ἕως οὗ εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἔλθωσιν, ἐν ᾧ καταθεῖναι τὰς τραπέζας· ὅπερ δὲ τοῦτο μάθωσι γενόμενον, ἡγεμόνα πεζάποδα πεποιημένους, ὅπου αὐ κάμῃ τὸ ζῶον, ἐντοῦθα δείμασθαι πόλιν. Τοῦτο δὴ τὸ θεοπρόπιον ἀναμνη-
10 σθέντες, οἱ μὲν τὰ ἕδη τῶν θεῶν, Αἰνείου κελεύσαντος, εἰς τὸ ἀποδειχθὲν χωρίον ἐκ τῆς νεὼς ἐξέφερον, οἱ δὲ βάθρα καὶ βωμοὺς κατεσκεύαζον αὐτοῖς, αἱ δὲ γυναῖκες ὀλολυγῇ καὶ χορείαις χρώμεναι, παρεκόμιζον τὰ ἱερά· οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Αἰνείαν, στεφανωθείσης θυσίας, ἔχοντες σὺν στεφάνοις, περὶ τὸν βωμὸν ἔστησαν. ἐν ᾧ δὲ ἔτι τὰς εὐχὰς ἐποιήσαντο ἡ μέλλουσα καθιερεῦσθαι ὗς, ἐγκύμων οὖσα, καὶ ἐγγὺς τόκου, καταχρωμένων αὐτῆς τῶν ἱερέων, Δεισιδαιμονήσασα καὶ ἀποφυγοῦσα σὺν κεστοῖς, κάτω θαλάττης ἔθη. Αἰνείας δὲ μαθὼν, ὅτι πρότερον ἄρα τινὰ πεζάποδα ἡγεμόνα τὸ θέσφατον αὐτοῖς ἐδήλου, παρηκολούθει σὺν ὀλίγῳ μικρὸν ὑποπολιόμενος δεδοικὼς μὴ ὑπὸ θορύβου τῶν διωκόντων ἀποστραφείη τὴν κατὰ δαίμονα ὁδοῦ· καὶ ἡ μὲν ἀμφὶ σὺν εἴκοσι καὶ πέντε σταδίοις ἀπὸ θαλάττης διελθοῦσα, λόφον τινὰ πρόσανατείνει, ἔνθα ὑπὸ κάματου μοχθήσασα καθέζετο. * — * · Τῇ δ' ἑξῆς ἡμέρᾳ τεμάχοντα λέγεται χοίρους ἡ ὗς τεκεῖν· καὶ πόσοις ἐνιαυτοῖς ὕστερον ὑπὸ Τρώων ἑτέραν κτισθῆναι πόλιν, κατὰ
20 τὸ θέσφατον, ὑπὲρ ἧς ἐν οἰκείῳ τόπῳ Διαλέξομαι. Αἰνείας δὲ τὴν μὲν ὗς τὸν τόκον ἅμα τῇ γυναικὶ τοῖς πατρῴοις ἀγίζει θεοῖς ἐν τῷ χωρίῳ τῷδε, ὃ νῦν ἐστιν ἡ καλιά· καὶ αὐτῷ οἱ Λαυίνιάται τοῖς ἄλλοις ἄβατον φυλάττοντες, ἱερὰν νομίζουσι. τοῖς δὲ Τρωσὶ μεταστρατοπεδεῦσαι κελεύσας ὅτι τὸ λόφον, ἰδρύεται τὰ ἕδη τῶν θεῶν ἐν τῷ κρημνῷ, καὶ αὐλίκα περὶ τὸν καταστολὸν τῆς πολίσματος ἀπάσῃ προθυμίᾳ ὥρμησε, ἐλάμβανέ τι καταθέων ἐκ τῆς περιξ χωρίων ὁπόσα εἰς τὸν πολισμὸν αὐτῷ χρήσιμα, καὶ μάλιστα ἐμέλλε λυπηρὰ τοῖς ἀφαιρεθεῖσι φανήσεσθαι, σίδηρον καὶ ξύλα καὶ τὰς γεωργικὰς σκευάς. * · Heic exercitum contra eos educit Latinus rex. sed fine prœlio pax & fœdus inter eos constituitur. Σπουδάσαντες δὲ ταῦτα, καὶ πίστεις βεβαιώσαντες, κοινῇ στρατεύουσι ὅπῃ τὰς πόλεις τῶν Ῥουτούλων. οἱ δὲ ὀλίγου δὲ πάντα κατεστρωσάμενοι, παρῆσαν ὅπῃ τὸ πόλισμα τὸ Τρωϊκὸν ἡμιτέλεσον· καὶ μιᾷ προθυμίᾳ πάντες χρώμενοι, τελείωσιν αὐτό. ὄνομα δὲ
30 τῷ κτίσματι Αἰνείας τίθεται Λαυίνιον· ὡς μὲν αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγουσιν, ἀπὸ τῆς Λαυίνου θυγατρός, ἣν Λαυίνιον εἶναι φασι τὄνομα· ὡς δ' ἄλλοι τινὲς τῶν Ἑλλήνων μυθογράφων ἔλεξαν, ἀπὸ τῆς Λαύνου, τοῦ Δήλου βασιλέως θυγατρὸς Λαυίνας καὶ τῆσδε ὀνομαζομένης· ἧς ἀποθανούσης νόσῳ περὶ τὸν οἰκισμὸν τῆς πόλεως πρώτης, καὶ ἐν ᾧ ἔκαμε χωρίῳ ταφείσης, μνῆμα γενέσθαι τῇ πόλει. συμπολεῦσαι δ' αὐτὴν τοῖς Τρωσὶ λέγεται, δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς Αἰνείᾳ δεδηέναι, μαντικὴν οὖσαν καὶ σοφήν. Hoc est: *Acceperant enim quoddam oraculi responsum, quo jubebantur navigare in occidentem versùs, donec eò locorum pervenirent, ubi mensas comederent: quod simul atque factum animadvertissent, quadrupedis ductu, ubicumque fessa procubuisset animans, ibi condere opidum. Huius oraculi tunc recordantes; alii penateis è navi in præmonstratum locum Aeneæ jussu efferunt; alii scabella eis & aras adornant: mulieres sacra cum jubilatu & choreis*
40 *adferunt. at Aeneas & comites, paratis omnibus ad sacrificium, sertis redimiti consistunt circùm altaria. Intereà dum hi vota faciunt, porca destinata ad victimam, gravida tunc & partui propinqua, occipientibus eius immolationem sacrificis, proripit se excussis vinculis, & mediterranea cursu petit. Sensit Aeneas, hanc utique quadrupedem ducem designasse oraculum: eamque cum paucis modico intervallo subsequitur; veritus, ne insectationis strepitu territam à viâ fatali averteret. Illa fermè* XXIIII *stadia à mari digressa, in collem quemdam procurrit; ibique fessa quievit.* Aliquanto post: *Posterâ die suem* XXX *porcellos esse enixam, dicitur: & post totidem annos Troianos aliam urbem condidisse, juxta oraculum: de qua suo loco dicemus. Aeneas fœtum suis, unà cum matre, diis penatibus immolat eo loco, ubi nunc est casa lignea, quam Lavinienses sacram habentes, cæteris inaccessam ser-*
50 *vant. jussisque Troianis in collem movere castra, deorum simulacra in opportunissimo colles loco statuit: continuóque opidum ædificare maximâ celeritate adgreditur; excurrens in circumvicina, & conquirens quidquid ad urbis ædificationem usus postularet; non sine agrestium indignatione ferrum & ligna instrumentaque rustica auferens.* Heic exercitum contra eum educit Latinus. sed citra pugnam pax atque fœdus inter eos convenit. *Hæc itaque pacti, datis ultro citroque obsidibus, communibus opibus expeditionem in Rutulos faciunt; brevique captis omnibus eorum opidis, revertuntur ad semiperfectum Troianorum opidum; & pari id omnes alacritate muniunt. nomen ei Aeneas indidit Lavinium; ut ipsi*

Romani

Romani perhibent, à Lavinâ, Latini filiâ: ut Græci quidam fabularum scriptores tradunt, ab Annii, Deliorum regis, filiâ, & ipsâ Lavinâ dictâ. in cuius memoriam, morbo per id tempus exstinctæ, ibique sepultæ, opido vocabulum aiunt impositum. hanc Aeneæ precibus impetratam à patre, navigationis comitem Troianis fuisse tradunt; quòd sapiens esset ac fatidica. De eisdem fabulis ita narrat Sex. Aurelius Victor in libro de Origine gentis Romanæ: *Inde ad eam Italiæ oram, quæ ab arbusto eiusdem generis, Laurens adpellata est, Latino regnante, pervectum Aeneam cum patre Anchisa filioque & cæteris suorum, navibus egressum in litore adcubuisse; consumptoque quod fuerat cibi, crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse. tum Anchisâ conjiciente, illam esse miseriarum errorisque finem; (quidpe meminerat, Venerem sibi aliquando prædixisse, quum in* 10 *externo litore, esurie compulsi, sacratas quoque mensas invasissent, illum condendæ sedis fatalem locum fore) scrofa etiam inciens quam è navi produxissent, ut eam immolarent, se ministrorum manibus eripuisset; recordatum Aeneam, quòd aliquando ei responsum esset, urbi condendæ quadrupedem futuram ducem, cum simulacris deorum penatium prosequutum; atque illum, ubi illa procubuit, enixaque est porculos* xxx, *ibidem auspicatum;* .... [desunt quædam] *postquàm* .... [heic etiam nonnihil deest] *Lavinium dixit: ut scribit Cæsar lib.* I, *& Lutatius lib.* II. *At verò Domitius lib.* I *docet, sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam, ut Italiam peteret; ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi urbem uti conderet. Itaque egressum in agrum Laurentem, quum paululum à litore processisset, pervenisse ad duo stagna aquæ salsæ, vicina inter se; ibique quum se lavisset,* 20 *ac, refectus cibo, quum apium quoque, quod tunc vice mensæ substratum fuerat, consumpsisset: existimantem, procul dubio illa esse duo maria; quòd in illis stagnis aquæ marinæ species esset: mensasque, quæ erant ex stramine apii, comestas; urbem in eo loco condidisse; eamque, quòd in stagno laverit, Lavinium cognominasse. tum deinde à Latino, rege Aboriginum, data ei, quæ incoleret, jugera quingenta. At Cato in origine generis Romani ita docet: Suem* xxx *porculos peperisse in eo loco, ubi nunc est Lavinium. quumque Aeneas ibi urbem condere constituisset; propterque agri sterilitatem metueret: per quietem ei visa deorum penatium simulacra, adhortantium, ut perseveraret in condendâ urbe, quam cœperat. nam post annos totidem, quot fœtus illius suis essent, Troianos in loca fertilia atque uberiorem agrum transmigraturos, & urbem clarissimi nominis in Italiâ condituros.* At paullo antè, 30 ubi ex Lutatio, Romano scriptore, errores recitat: *Pervectumque ad insulam Delum: atque illinc ab eo Laviniam, Annii, sacerdotis Apollinis, filiam, in matrimonium adscitam; ex cuius nomine Lavinia litora adpellata.* En, ut inexplicabilium de Aeneæ in Italiam adpulsu fabularum nullus est finis. Atque omnia κατὰ δαίμονα, ut inquit Dionysius, id est, *deorum instinctu atque actu* facta esse oportet. quis enim aliàs temerè crederet, scrofam xxx porcellis gravidam uno continuo curriculo ad xxiiii stadia, id est, millia passuum iii cucurrisse in collem usque Laviniensis opidi; ubi tandem fessa quieverit. Virgilius autem longè immanius adstruere cœpit mendacium; à Tiberis usque ripâ in Lavinii opidi locum suem acturus. qui tamen, ut Romanæ urbis *inquilinus*, ignorasse minimè debuit, ubi is esset in hoc litore locus, qui ab Aeneæ escensu *Troia* 40 suâ etiam tunc ætate dicebatur; teste & ipso simul & Livio ac Dionysio. Plerique igitur auctorum propius *Laurentum* opidum & ad *Numicium* amnem Aeneam deduxisse videntur: à quo litore ad *Lavinium* iii erant millia passuum. Zonaras Annal. lib. II: Καὶ προσέσχε ὁ Αἰνείας Λαυρέντῳ κατὰ τὸ Νομίκιον ποταμὸν, ἔνθα κατὰ τὴν ὀνειροπόμπον λέγει προφασκοδάζεσθαι ποιησαντα τὴν κατοίκησιν· ὁ δὲ χώρας ἄρχων Λατῖνος ἀπέστειλε τῷ Αἰνείᾳ τὴν θυγατέρα καθιδρύσειν· ἐν συμβαλὼν ἡττᾶται. εἶτα δὶ ὀνείρατων, φανέντων ἀμφοῖν, καταλλάττονται· καὶ τὴν κατοικήσεως αὐτῷ προσδίδωσι χωρεῖν· ἐν τῇ θυγατέρα Λαβινίαν εἰς γάμον ἐκδίδωσιν· ἔνθα πόλιν ὁ Αἰνείας οἰκοδομήσας, ὠνόμασε Λαβίνιον. Hoc est: *Ad Laurentum Aeneas juxta Numicium fluvium adpulit: ubi ex oraculi quodam responso considere voluit. quod eius loci rex Latinus prohibiturus, commisso prælio vincitur. deinde per somnia, quæ utrique viderant,* 50 *reconciliati sunt. ac Latinus, concesso habitandi loco, filiam etiam Laviniam Aeneæ in matrimonium collocat: de cuius nomine Aeneas urbem à se conditam Lavinium adpellavit.* Hæc somnia Dionysius quoque suprà dicto lib. I enarrat. Certè, quòd Aeneas, qui jam antè ad *Avernum* lacum, & *Misenum* promontorium, & proximè ad *Caietam* adpulsus fertur, cum tantillâ manu, cui 10 jugera, ut ex Domitio refert præscriptus Sex. Aurelius Victor, & ex Heminâ Solinus cap. viii, vel, ut plurimum ex Catonis Originibus tradit ad Virgilii Aeneid. lib. xi Servius, 100c, jugera ausus

sit

sit non tantùm in Aboriginum, validæ gentis, litus escendere, sed & castra ac novum opidum proximè Latini regis regiam, Laurentum urbem, moliri, id etiam nisi κατὰ δαίμονα factum concedas, planè incredibile cuivis sanæ mentis homini fiet. Varro Terentius de Lingvâ Latinâ lib. IIII ita tradit: *Opidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium: nam ibi dii penates nostri. hoc à Latini filiâ; quæ, conjuncta Aeneæ, Lavinia adpellata. Hinc post* XXX *annos opidum alterum conditur Alba. id ab sue Albâ cognominatum. hæc è navi Aeneæ quum fugisset Lavinium,* XXX *parit porcos. ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis* XXX *hæc urbs facta.* Et Rusticar. rer. lib. II cap. IIII: *Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minùs pariat; fructuariam idoneam non esse. si plureis pariat; esse portentum. in quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quòd sus, Aeneæ Lavinii* XXX *porcos peperit albos. itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint opidum Albam. Huius suis ac porcorum etiam nunc vestigia adparent Lavinii: quòd est simulacra eorum ahenea etiamnunc in publico posita, & corpus matris ab sacerdotibus, quòd in salsurâ fuerit, demonstratur.* Credo sanè tam certam horum opidorum habuisse Romanos originem, quàm corpus suis Aeneæ in salsurâ. At de Aeneæ ad Numicium amnem adpulsu, Virgilius quoque apud alios auctores legerat. unde illi hæc prolata verba lib. VII:

——— Iussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim & fontes vada sacra Numici.

Et item anteà:

Postera quum primò lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem & fineis & litora gentis
Diversi explorant. hæc fontis stagna Numici;
Hunc Tybrim fluvium: heic forteis habitare Latinos.

Mirum sanè, de incolis huius litoris neque apud *Misenum* neque apud *Caietam* explorasse Aeneam; qui tam prudens tamque solers perhibetur dux fuisse. Cæterùm Strabo lib. V ita tradit: Φασὶ δὲ, Αἰνείαν καταρασθῆναι εἰς Λαύρεντον, ἡϊόνα μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, ὅσον ἐν πέντε καὶ εἴκοσι σταδίοις, κλίσιν πόλιν· ἐπελθόντα δὲ Λατῖνον, τὸν τῶν Ἀβοριγίνων βασιλέα, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν ὅτι σὺν γε πόνῳ δοκοῦντας Ρουτύλους, Ἀρδέαν κατέχοντας. νικήσαντα δὲ, ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Λαβινίας ἐπώνυμον κλίσιν πλησίον πόλιν. Hoc est: *Ferunt, Aeneam Laurentum adpulisse; atque in orâ maritimâ, ad* XXIIII *circiter stadia ab mari, opidum condidisse. inde Latinum, Aboriginum regem, supervenisse, Aeneæque auxilio usum adversùm finitimos Rutulos, Ardeam incolentes. partâque victoriâ urbem propè condidisse, Laviniæ filiæ cognominem.* Ex his equidem Strabonis verbis, duo opida, alterum ab Aeneâ, ab Latino alterum, condita fuisse, disertè intelligitur. verùm Dionysii præscriptum locum legisse eum haud dubitem. quum autem de altero illo apud Tiberis ostia opido, quod & ipsum, ut suprà ostensum, stadia circiter XXIIII, id est, millia passuum III, à mari distabat, apud alios legisset auctores; duo ista, *Troiam novam* & *Laviniam*, in unum confudit. Intereà tamen cum Dionysio probè concinit super intervallo tot stadiûm inter mare & Lavinium opidum. NVMICIVS, seu, (utrumque enim usurpatur) NVMICIVS *amnis*, ab omnibus pariter ponitur auctoribus apud *Lavinium*. Plinius lib. III cap. V; *Ostia colonia; opidum Laurentum, Lucus Iovis indigetis, amnis Numicius, Ardea.* Livius lib. I: *Secundum inde prælium Latinis, Aeneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem Indigetem adpellant.* Dionysius dicto lib. I: Μάχης δὲ γενομένης καρτερᾶς, καὶ πρόσω τῆς Λαβινίας, καὶ πολλῶν ἐκατέρωθεν ἀπολομένων, τὰ μὲν τραυματα νυκτὸς ἐπελθούσης διελύθη, τὸ δὲ Αἰνείου σῶμα φανερὸν οὐδαμῇ γενόμενον, οἱ μὲν εἰς θεοὺς μεταστῆσαι ἐκαζον, οἱ δὲ ἐν τῷ ποταμῷ, παρ' ὃν ἡ μάχη ἐγένετο, ἀφανισθῆναι. καὶ αὐτῷ κατασκευάζουσιν οἱ Λατῖνοι ἡρῶον, ἐπιγραφῇ τοιάδε κοσμοῦντες· Πατρὸς θεοῦ χθονίου, ὃς ποταμοῦ Νομικίου ῥεῦμα δέπει. Hoc est: *Pugnatum igitur est acriter, haud procul Lavinio. multisque utrimque desideratis, nox tandem prælium diremit. Corpus Aeneæ quæsitum quum nusquàm compareret; alii conjectabant, ipsum migrasse ad deos; alii, necatum in amne, apud quem pugnatum erat. Latini sacellum tamquàm heroi dicaverunt, cum inscriptione huiusmodi:* PATRIS · DEI · INDIGETIS · QVI · NVMICII · AMNIS · VNDAS · TEMPERAT · Victor Aurelius, in dicto libro de Origine gentis Romanæ, hæc è Calpurni Pisonis monimentis citat: *Tunc Aeneam, quòd copiis inferior erat, multis rebus, quæ necessariò tuendæ erant, in urbem comportatis, castra sub Lavinio collocasse. præpositoque*

NVMICIVS *amnis.*

LVCVS IOVIS INDIGETIS.

positoque his filio Euryleone; ipsum, electo ad dimicandum tempore, copias in aciem produxisse, circa Numici fluminis stagnum. ubi quum acerrimè dimicaretur, subitis turbinibus infuscato aëre, repentè cœlo tantum imbrium effusum, tonitrubus etiam consequutis, flammarumque fulgoribus, ut omnium non oculi modò præstingverentur, verùm etiam mentes quoque confusæ essent. quumque universos utriusque partis dirimendi prœlia cupiditas incessisset; nihilo minùs in illâ tempestatis subitæ confusione interceptum Aeneam nusquàm deinde comparuisse. Traditur autem, non prævisso, quòd propinquus flumini esset, ripâ depulsum fortè in fluvium decidisse; atque ita prœlium diremptum. dein pòst, apertis fugatisque nubibus, quum serena facies effulsisset; creditum est, vivum eum cœlo adsumptum. Idemque tamen pòst ab Ascanio & quibusdam aliis visus adfirmatur super Numici ripam, eo habitu armisque, quibus in prœlium processerat. quæ res immortalitatis eius famam confirmavit. Itaque illi eo loco templum consecratum: adpellarique placuit Patrem Indigetem. Solinus cap. VIII: *Nec omissum sit, Aeneam, æstate ab Ilio capto secundâ Italicis litoribus adpulsum, ut Hemina tradit, sociis non ampliùs sexcentis, in agro Laurenti posuisse castra: ubi tribus mox annis cum Latino regnat sociâ potestate, quingentis jugeribus ab eo acceptis. quo defuncto, summam biennio adeptus apud Numicum adparere desiit: annoque VII Patris Indigetis ei nomen datum.* Hinc illud etiam Virgilii, per anticipationem historiæ, lib. VII: ubi Aeneæ legati Latinum regem sic adloquuntur:

——— Iussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim & fontis vada sacra Numici.

Et lib. XII Iupiter Iunonem sic adfatur:

Indigetem Aeneam, scis ipsa, & scire fateris,
Deberi cœlo.

Ad quem locum ita Servius: *De Aeneâ fabula talis est. Quum, Turno occiso, & acceptâ Laviniâ, & conditâ civitate, in Numicum fluvium (ut alii volunt, sacrificans; ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens) cecidisset: nec eius esset cadaver inventum: Ascanius, filius eius, victo Mezentio, cum cæteris Troianis credens & jactitans, inter numina receptum, sive patrem volens consecrare; templum constituit, quod Dei Indigetis adpellare jussit.* Tibullus lib. II eleg. V:

Impiger Aenea, volitantis frater Amoris;
Troïca qui profugis sacris vehis ratibus:
Iam tibi Laurenteis adsignat Iupiter agros;
Iam vocat erranteis hospita terra deos.
Illic sanctus eris, quum te veneranda Numici
Vnda deum cœlo miserit Indigetem.

Sed è Dionysio & Aurelio Victore maximè patet, fuisse *Lavinium* ad *Numicum* amnem. In colle fuisse situm, idem testatur Dionysius. hinc rectè Victor; *Aeneam castra sub Lavinio collocasse.* Idem hic ait, *copias* eum *in aciem produxisse circa Numici fluminis stagnum:* ubi etiam interiit. hoc *stagnum* ad ipsum amnis fontem intellexit Virgilius dicto Aeneid. lib. VII, in his verbis:

——— Hæc fontis stagna Numici.

Ergo ipsum *Lavinium* ad fontem Numici positum fuit, in eo colle, in quo nunc conspicitur fanum *Sanctæ Petronellæ.* à quo III sunt millia passuum ad ostium amnis & mare. Ad proximè citata Virgilii verba ita commentatur Servius: *Quòd ait fontis stagna, verum est. nam Numicus ingens antè fluvius fuit; in quo repertum est cadaver Aeneæ; & consecratum: pòst paullatim decrescens, in fontem redactus. qui & ipse siccatus est, sacris interceptus. Vestæ enim libare non nisi de hoc fluvio licebat.* Quàm ingens fuerit hic amnis ab initio, equidem ignoro. id verò scio, exhauriendo ad Vestæ libamina aquam non potuisse fontem siccari; si is vivus perennisque suis scaturiginibus fluxit. Sed idem Servius ad Aeneid. lib. XII, ubi *Iuturnæ fontem*, Numici fonti proximum, describit: *De hoc*, inquit, *fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat.* Et Plutarchus in Numa tradit aquâ ex *Egeriæ fonte*, qui apud Capenam erat portam, haustâ penetralia Vestæ quotidiè fuisse adspersa & lustrata. Quapropter suspicor, poëtica loquutione isthic usum Virgilium: nec satis certum, Victor ex ipso ne Pisone sumpserit vocabulum *stagni*: an, ut plerique eius ævi scriptores innumera alia, à poëtâ Virgilio id mutuatus sit. sic quidpe Silius quoque, ut mox videbimus, perpetuus ille Virgilii imitator, modò *stagna* vocat *Numici*,

modò

modò *parvum fontem* ac *lenem amnem*. sic lib. x, *Aufidum* amnem nominaturus, ita dicit:

Atque ea dum juxta Tyrius stagna Aufida ductor
Molitur.

Et Ovidius item tenuitatem *Numici* indicaturus, serpere eum tradit Μεταμορφώσεων lib. XIIII, his versibus de Venere, Aeneæ matre, loquens:

Litus adit Laurens, ubi tectus arundine serpit
In freta flumineis vicina Numicius undis.
Hunc jubet Aeneæ quæcumque obnoxia morti
10 *Abluere.*
Lustratum genitrix divino corpus odore
Vnxit, & ambrosiâ cum dulci nectare mistâ
Contigit os; fecitque deum, quem turba Quirini
Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit.

LVCVS igitur iste etiam IOVIS INDIGETIS, sive DEI INDIGETIS, seu PATRIS INDIGETIS, seu tandem PATRIS DEI INDIGETIS, in Numicii amnis ripis fuit; sub Lavinio opido; ubi dimicatum. & ex Plinii equidem recensione huius litoris ab dextrâ fuit fluminis ripâ. *Opidum*, inquit, *Laurentum, lucus Iovis Indigetis, amnis Numicius, Ardea.*

20 De cætero ipse *fons Numicii* & *antrum*, unde is exit, sacrum erat *deæ* ANNAE PERENNAE: de qua Ovidius Fastor. lib. III, postquàm festum eius descripsit, quod apud Romam inter campum Martium & Anienis Tiberisque confluenteis, ut superiori capite ostensum, celebrabatur, ita canit:

Quæ tamen hæc dea sit, quoniam rumoribus errat,
Fabula proposito nulla tegenda meo.
Arserat Aeneæ Dido miserabilis igne:
Arserat exstructis in sua fata rogis:
Protinus invadunt Numidæ sine vindice regnum.
Et potitur captâ Maurus Iarba domo.
30 *Diffugiunt Tyrii, quò quemque agit error; ut olim*
Amisso dubiæ rege vagantur apes.
Pellitur Anna domo: lacrumansque sororia linquit
Mœnia. germanæ justa dat antè suæ.
Nacta ratem comitesque fugæ; pede labitur æquo,
Mœnia respiciens, dulce sororis opus.
Fertilis est Melite, sterili vicina Cosyræ,
Insula; quam Libyci verberat unda freti.
Hanc petit, hospitio regis confisa vetusto.
Hospes opum dives rex ibi Battus erat.
40 *Qui, postquàm didicit casus utriusque sororis;*
Hæc, inquit, tellus quantulacumque tua est.
Et tamen hospitii servasset ad ultima munus:
Sed timuit magnas Pygmalionis opes.
Signa recensebat bis Sol sua: tertius ibat
Annus: & exsilio terra paranda nova est
Frater adest: belloque petit. rex, arma perosus,
Nos sumus imbelles; tu fuge sospes; ait.
Iussa fugit: ventoque ratem committit & undis.
Asperior quovis æquore frater erat.
50 *Ducitur ad Laurens ingenti flamine litus*
Puppis: &, expositis omnibus, hausta perit.
Iam pius Aeneas regno natâque Latini
Auctus erat; populos miscueratque duos.
Litore dotali, solo comitatus Achate,
Secretum nudo dum pede carpit iter;
Adspicit errantem. nec credere sustinet, Annam
Esse. Quid in Latios illa veniret agros?

Dum secum Aeneas; Anna est, exclamat Achates.
Ad nomen vultus sustulit illa suos.
Heu! fugiat? quid agat? quos terræ quærat hiatus?
Ante oculos miseræ fata sororis erant.
Sensit; & adloquitur trepidam Cythereius heros.
Flet tamen admonitu mortis, Elisa, tuæ.
Anna, per hanc juro, quam quondam audire solebas
Tellurem fato prosperiore dari;
Perque deos comites, hac nuper sede locatos:
Sæpè meas illos increpuisse moras. 10
At tu, seu ratio te nostris adpulit oris;
Sive deus; regni commoda carpe mei.
Talia dicenti (neque enim spes altera restat)
Credidit: errores exposuitque suos.
Vtque domum intravit Tyrios induta paratus;
Incipit Aeneas; cætera turba silet:
Hanc tibi cur tradam, pia causa, Lavinia conjux,
Est mihi. consumpsi naufragus huius opes.
Orta Tyro est. regnum Libycâ possedit in orâ.
Quam, precor, ut cara more sororis ames. 20
Omnia promittit; falsumque Lavinia vulnus
Mente premit tacitâ: dissimulatque metus.
Donaque quum videat præter sua lumina mitti
Multa palùm; mitti clam quoque multa putat.
Non habet exactum, quid agat. furialiter odit:
Et parat insidias: & cupit ulta mori.
Nox erat; ante torum visa est adstare sororis
Squalenti Dido sangvinolenta comâ.
Effuge (ne dubita) mæstum, soror, effuge tectum.
Sub verbum querulis impulit aura fores. 30
Exsilit; & velox humili super arva fenestrâ
Se jacit. audacem fecerat ipse timor.
Quumque metu rapitur; tunicâ velata recinctâ
Currit: ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc tumidis rapuisse Numicius undis
Creditur, & stagnis occuluisse suis.
Sidonis intereà magno clamore per agros
Quæritur. adparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas. inerant vestigia ripis.
Sustinuit tacitas conscius amnis aquas. 40
Ipsa loqui visa est; Placidi sum nympha Numici.
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris:
Et celebrant largo seque diemque mero.
Sunt, quibus hæc Luna est: quia mensibus impleat annum.
Pars Themin, Inachiam pars putat esse bovem.
Invenies, qui te nymphen Atlantida dicant:
Teque Iovi primos, Anna, dedisse cibos.

Eamdem de Annâ Didonis sorore fabulam celebrat eleganti, si quid aliud, poëmate Silius lib. VIII: unde ea tantùm, quæ ad chorographiam pertinent, carpemus. 50 Iuno adfatur Annam:

Namque hac, accitam stagnis Laurentibus, Annam
Adfatur voce: ———

Huic respondet Anna:

Tum diva Indigetis castis contermina lucis,
Haud, inquit, tua jus nobis præcepta morari.

Posteà ita Annam per quietem adloquitur Dido sorori;

Surge

Surge age: jam tacitas suspecta Lavinia fraudes
Molitur; dirumque nefas sub corde volutat.
Praterea (ne falsa putes hæc fingere somnum)
Haud procul hinc parvo descendens fonte Numicus
Labitur, & leni per valleis volvitur amne.
Huc rapies germana viam tutosque receptus.
Te sacra excipient hilares in flumina nymphæ:
Aeternumque Italis numen celebrabere in oris
Sic fata, in tenuem Phœnissa evanuit auram.
10 *Anna novis somno excutitur perterrita visis:*
Itque timor totos gelido sudore per artus.
Tunc, ut erat tenui corpus velamine tecta,
Prosiluit stratis: humilique egressa fenestrâ,
Per patulos currit plantis pernicibus agros:
Donec arenoso (sic fama) Numicius illam
Suscepit gremio, vitreisque abscondidit antris.
Orta dies totum radiis impleverat Orbem;
Quum nullam Aeneadæ thalamis Sidonida nacti:
Et Rutulum magno errantes clamore per agrum,
20 *Vicini ad ripas fluvii manifesta sequuntur*
Signa pedum. dumque inter se mirantur; ab alto
Amnis aquas cursumque rapit. tum sedibus imis
Inter cæruleas visa est residere sorores
Sidonis, & placido Teucros adfarier ore.
Ex illo primis anni celebrata diebus
Per totam Ausoniam venerando numine culta est.

Sanè haud minùs *Anna* hæc ad *Laurens* litus adpulit, ac ipse Aeneas: quem numquàm in Italiam pervenisse, abundè à nobis suprà demonstratum est. Vt innumera alia Romani à variis rebus seu rerum effectibus sibi constituerunt numina; ita hæc
30 etiam *Anna dea*, cui festum sacraque fiebant principio anni, ab ipso hoc vocabulo nomen accepit. Cæterùm ex hac quoque Silii descriptione patet, *Lavinium* fuisse in eo colle, in quo nunc sacellum divæ *Petronellæ* conspicitur: sub quo amnis ex antro quodam in subjectos agros pronus decurrit. cuius fontibus etiam *lucum Iovis Indigetis* fuisse conterminum testatur.

Sed de Indigetis dei luco & Numicio flumine postquàm satis dictum, ad reliquam opidi *Lavinii* expositionem revertamur. Apud Appianum Civil. bellor. lib. II hæc leguntur: Βαρυθυμῶν ἢ ὁ Μίλων, εἰς τὴν πατρίδα Λαβίνιον ἐξῄει· ὃν Διομήδη φασὶν, ἀλόντα πρῶτον ἐξ Ἰλίου πρὸ τῆς Ἰταλίας πόλιν οἰκῆσαι· καὶ εἰσὶν ἀπὸ Ῥώμης ἐς αὐτὸν σταδίοι πεντήκοντα καὶ ἑκατόν. Id est: *Aegrè id ferens Milo, discessit in patriam suam Lavinium. quam primam fer-*
40 *tur Diomedes, post captum Ilium, in Italiâ condidisse urbem, disitam ab Româ stadia* CL. Id est, millia passuum XX. nempe, si, more eius sæculi, quo vixit Appianus, septena stadia cum dimidio in singula milliaria computes. At Milonem fuisse ex *Lanuvio* opido, in radicibus Albani montis sito, infrà certis auctorum demonstrabitur testimoniis. Ingens igitur hic est & satis fœdus error Appiani, passim in aliis etiam parum peritum exactumque geographum sese prodentis; ut nos haud semel jam antè monuimus. Nec est, quòd hoc loco mendum in vocabulo Λαβίνιον suspicari velis; pro quo ipse scripserit Appianus Λανούβιον. nam intervallum CL stadiorum, seu millium passuum XX, propiùs in *Lanuvium*, quàm *Lavinium*, convenit. tum quosdam auctores Diomedem ad hoc litus & Numicium amnem deduxisse, conditoremque
50 eum fecisse *Lavinii* opidi, adparet ex his Solini verbis cap. VIII: *Inter omnes perspicuè convenit, à nutrice Aeneæ Caietâ Caietam, ab uxore Laviniâ Lavinium esse nuncupatum. Nec omissum sit, Aeneam, æstate ab Ilio capto secundâ, Italicis litoribus adpulsum, ut Hemina tradit, sociis non amplius* IOC, *in agro Laurenti posuisse castra. ubi, dum simulacrum, quod secum ex Siciliâ advexerat, dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur, à Diomede Palladium suscepit.* Huc, nescio, an illud etiam spectet Statii Silvar. lib. III carm. III:

——— *Quamque horrida supra*
Aequora curarum socius procul Itala rura

Linqueret: hic molleis Campani litoris oras
Et Diomedéas concedere jussus in arceis.

Sed ex eodem fonte consimilem errorem hausisse videtur & Aelianus, Appiani æqualis: qui Histor. animal. lib. XI cap. XVI ita scribit: Ἴδιον δὴ ἐν ἄρα τῶν δρακόντων ἡ μαντική. ἐν γὰρ Λαβινείῳ τῷ πολίσματι, ὅπερ τῶν Λαβίνων χώρας ἐστὶ, κέκληται ἀπὸ τοῦ Λαβίνου θυγατρὸς Λαβινείας, ὡίκα Λατῖνος Αἰνείᾳ συνεμάχησε, καὶ τὸν καλουμένων Ρουτύλων, εἶτα ἐνίκησεν αὐτούς· ἐνίκησε δὴ [emenda, ὤκισε δὴ] Αἰνείας ὁ Ἀγχίσου, ὁ Τρῶς, τὴν πόλιν τὴν προφημιζόμενον. εἰν δὲ αὐτοῦ Ρώμης μητρόπολιν, ὡς αὐ εἴποι τις. ἐνθεῦθεν γὰρ ὁρμηθεὶς Ἀσκάνιος, ὁ Αἰνείου καὶ Κρεούσης τοῦ Τρωάδος, ὤκισε τὴν Ἄλβαν· Ἀλβανῶν δὴ ἡ Ρώμη ἄποικος. Οὐκοῦν ἐν τῷ Λαβινείῳ ἄλσος ἱμάσιον μέγα καὶ δασὺ, καὶ ἔχει πλησίον νεὼν Ἥρας Ἀργολίδος· ἐν δὲ τῷ ἄλσει φωλεός ἐστι μέγας καὶ βαθὺς, καὶ ἔστι κοίτη δρακόντος. Id est: *Draconum quoque peculiaris est divinatio. nam & apud Lavinium, Latii opidum, (quod nomen accepit ab Laviniâ, Latini filiâ, quo tempore Latinus unà cum Aeneâ bellum gessit contra Rutulos, eosque vicit: & condidit Aeneas Troianus, Anchisæ filius, prædictum opidum: quòd Romæ quasi avia dici possit. ex hac quidpe profectus Ascanius, Aeneæ & Creüsæ Troianæ filius, Albam condidit: cuius colonia est Roma.) apud Lavinium istud, inquam, sacer est lucus, magnus & opacus; juxtaque eum ædes Iunonis Argolicæ: in luco verò antrum est amplum ac profundum, draconis cubile.* Heic Aelianum *Lavinium* nominasse, dubium esse nequit; quando à Latini filiâ Laviniâ denominatum, indeque *Albam* coloniam deductam fuisse, disertè adfirmat. At lucum & templum fuisse apud *Lanuvium Iunonis Argolicæ*, cognomento *Sospitæ*, item *draconis* hoc *antrum*; infrà in eius opidi expositione ex pluribus ostendetur auctoribus. Apud Stephani epitomatorem ita scriptum est: Λαβίνιον, μητρόπολις τῶν Λατίνων· Διονύσιος ἑ Ρωμαϊκῆς ἱστορίας. τὸ ἐθνικὸν Λαβιντῖνος. Id est: *Launtium, metropolis Latinorum; auctore Dionysio Historiæ Romanæ lib. V. gentilitium inde Launtinus.* Id miror unde habuerit sive Stephanus seu breviator eius; quando haud multo antè verum opidi nomen Λαβίνιον citavit. & Dionysii disserta verba lib. V sunt ista: Ταρκυίνιος εἰς Λαβίνιον ᾤχετο, τὴν μητρόπολιν τῶν Λατίνων ἠθῶν. *Tarquinius Lavinium profectus est, Latinæ gentis metropolim.* Sed quum tanta sit *Lavinii Lanuviique* nominum confinitas, facilè ea apud alios etiam auctores ab exscriptoribus confusa sunt: quod infrà in Lanuvii descriptione videbimus. Apud Livium epitomatorem lib. LXXX ita scriptum: *Marius Antium & Ariciam & Lavinium colonias devastavit.* Rectiùs in hac historiâ Appianus Civil. bellor. lib. I habet Λανούβιον, *Lanuvium.* nam Lavinium haud perinde magni tum erat nominis opidum. Strabo lib. V: Πόλεις δ' ἐπὶ θαλάττῃ μὲν εἰσὶ τῶν Λατίνων, τά τε Ὤστια καὶ Ἄνιον· αἱ δὲ μέσαι τούτων τὸ Λαβίνιον, εἶτα Λαύρεντον. Σαμνίται δ' ἐπόρθησαν τοὺς τόπους· καὶ λείπεται μὲν ἰχνη πόλεων, ἔνδοξα δὲ διὰ τὴν Αἰνείου γένεσιν ἐπιδημίαν, καὶ τὰς ἱεροποιίας ἐξ ἐκείνων τῶν χρόνων τοῦ δεδόσθαι φασιν. Id est: *Latinorum opida maritima sunt Ostia & Antium, & in medio horum Lavinium; dein Laurentum. Sed loca hæc ab Samnitibus sunt vastata. & nunc rudera tantùm urbium restant. nobilitata autem sunt peregrinatione Aeneæ. & sacrificiorum ritus ab illis usque temporibus traditos servari aiunt.* Nempe *dii Penates* heic colebantur. Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Opidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium. ibi dii Penates nostri.* Asconius Pedianus in Orationem Ciceronis pro M. Scauro commentans: *Crimini dabat, sacra publica populi Romani deûm Penatium, quæ Lavinii fierent, operâ eius minùs rectè castè fieri.* Sex. Aurel. Victor in libro de Origine gentis Romanæ: *Post hæc Ascanius in monte, qui Albanus nuncupatur, civitatem communiit; eamque ex formâ, quòd ita in longum porrecta est, Longam, ex colore suis Albam cognominavit. quumque illuc simulacra deorum Penatium transtulisset; postridiè apud Lavinium adparuerunt. rursusque relata Albam, se Lavinium in pristinam sedem idemtidem receperunt. itaque tertiò nemo ausus est amovere ea: ut scriptum est in Annali Pontificum, Cincii lib. IIII, & Cæsaris II, Tuberonis I.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Albam quum de Lavinio dii Penates translati, nocte proximâ Lavinium redissent; atque eos denuo Albam Ascanius transtulisset; & illi iterum redissent: Lavinii eos manere passus est; datis, qui sacris præessent; agroque eis adsignato, quo se alerent.* Dionysius lib. I: de eâdem loquens Albâ: Ἐν δὲ τῇ κοινῇ τῆς πόλεως θαῦμα μέγα λέγεται γενέσθαι. καταστησαμένης γὰρ τοῖς ἑδεσι τῶν θεῶν, ὃς Αἰνείας ἐκ τῆς Τρωάδος ὠίκισε, καὶ καθίδρυσεν ἐν τῷ Λαβινίῳ, ναοὺς, χωρίον ἔχοντος ἄλσεσιν, καὶ τὰ ἱδρύματα ἐκ τοῦ Λαβινίου κομισθέντων ἐκ τοῦ νεὼ εἰς τὸν τόπον τὸν μυχὸν, εἰς τὸ ὀπίσω νυκτὸς, κεκλεισμένων πάνυ μάλιστα τῶν θυρῶν, καὶ οὐδὲν παθόντων οὐδὲ βεβεβόλων ἐπὶ ὀρφῶν, διαμείψαντα τὰ βρέτη τῶν θεῶν, ἐπὶ τὸν ἀρχαῖον ἀρεθλῶσι κείμενα βάθρων· μεταχωρισθέντα δὲ αὖθις ἐκ τοῦ Λαβινίου σὺν ἱκετείαις καὶ θυ-

10 20 30 40 50

καὶ θυσίαις ἀρεσκομένοις, εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁμοίως ἀνελθεῖν. τοῦτ' ἦν ἀνθρώπους πῶς μὴ ἀπορεῖν, ὅ τι χρήσονται τοῖς πεφιγμένοις, ἔτι δίκαιον τοὺς πατρῴους θεοὺς κατοικεῖν ἀξιοῦντας, ἔτι δὲ τὸν ἐκλελοιπότων οἴκησιν αὖθις ἀναστρέφειν· πολλῶν δὲ γνώμων διεσχισμένων, ἡ ἔμελλεν ἀποχρῶντως τοῖς ἀμφότερα ἕξειν. τὰ μὲν ἤδη καὶ χώραν ἐᾶσαι ἐδόκει· αὐθεὶς δὲ τοῦτ' ἐπεμελήθησαν μόνοις αὐτῶν ἐκ τῆς Ἄλβας εἰς τὸ Λαβίνιον αὖθις ἐπάγειν μεταγαγεῖν. καὶ ἐκείνοι μὲν πεμφθέντες ἑξακόσιοι, μελεδωνοὶ τῶν ἱερῶν, αὐτοῖς μεταναστάντες ἐφεξῆς. τοῦτ' ἦν θεοὺς τούτους Ῥωμαῖοι Πενάτας καλοῦσιν. Hoc est: *Dum autem conderetur urbs, accidisse ferunt mirum prodigium. nam quum simulacris deorum, quos Aeneas à Troiâ devectos Lavinii collocaverat, templum exstructum esset cum adyto, & statuæ à Lavinio in hæc penetralia translata; clausis ut cùm maximè foribus, & inviolatis tecto simul*
10 *ac parietibus, simulacra, mutatâ statione, in pristinas baseis transisse reperta sunt. denuoque Lavinio cum supplicationibus & sacrificiis transportata, in eumdem locum, ut antè, reverterunt. Dubitatum est diu, quidnam facto opus esset: quum neque sine diis patriis habitandum censerent; neque in semel relictas sedeis remigrandum. tandem placuit sententia, quæ & religioni deorum & utilitati hominum satisfaceret. visum enim est, simulacra suo loco sinere: & viros, qui sacrorum curam gererent, ex Albâ ad Lavinium incolendum reducere. fuerunt hi sexcenti numero: commigrarunt que illò cum totis familiis. Cæterùm deos hos Romani Penates vocant.* Hinc Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV:

——— Donec Castrumque sacrasque
Lavini sedeis, Tiberinaque ad ostia venit.

20 *Lavini* vocat *sedem*, seu poëticè *sedeis*; quia, præter suprà memoratas fabulas, alia insuper erat in priscis sermonibus; quæ Lavinum tradebat regem, Latini fratrem, Lavinii opidi conditorem. Virgilius Aeneid. lib. VI:

——— In regna Lavini
Dardanidæ venient.

Ad quæ ita Servius: *Alii Latini legunt: cuius tunc erant. licèt possit ad Lavinum, Latini fratrem, referri; qui illic antè regnavit.* Et ad Aeneid. lib. VII commentans, *Latinus*, inquit, *post mortem Lavini fratris quum Lavinium amplificaret, ab inventâ lauro Laurolavinium adpellavit.* Sed hoc nugamentum esse grammaticum de *Laurolavinio*, suprà in *Laurenti* expositione patuit. Tradit præterea Strabo prædicto
30 lib. V: Τὸ δὲ Λαβίνιον ἔχει κοινὸν τῶν Λατίνων ἱερὸν Ἀφροδίτης· ἐπιμελοῦνται δ' αὐτὸ ἤδη πρόγονοι Ἀρδεάται. Id est: *Lavinium habet commune omnibus Latinis fanum Veneris: cuius procuratio jam inde à maioribus ad Ardeateis spectat.* Huc pertinere volunt viri docti illud Statii in Silvar. lib. V carm. III; ubi ita patrem adloquitur:

Quid mirum, patriâ si te petière relictâ,
Quos Lucanus ager, rigidi quos jugera Dauni,
Quos Veneri plorata domus, neglectaque tellus
Alcidæ, vel quos è vertice Surrentino
Mittit Tyrrheni speculatrix virgo profundi?
Quos propiore sinu lituo remoque notatus
40 *Collis & Ausonii pridem laris hospita Cyme,*
Quosque Dicarchei portus Baianaque mittant
Littora.

Verùm quum & Hercules heic memoretur *Alcides*; qui viam in mari apud Lucrinum lacum struxisse fertur; & *Venus* apud eumdem lacum, ut infrà ostendetur in Campaniæ descriptione, culta fuerit; quumque omnia reliqua ista, quæ sequuntur, loca in eodem litore fuerint Campano: haud temerè isthanc *Veneris domum* sive ædem in Latio ad Lavinium traxerim. Restat ergo uti opidanorum ab *Lavinio* adpellationem ostendamus. De hac ita Stephani breviator: Λαβίνιον, πόλις Ἰταλίας, Αἰνείου κτίσμα· Ἰόβας ἐν πρώτῳ· ἀπὸ τῆς βασιλέως θυγατρὸς Λαβινίας· τὸ ἐθνικὸν Λαβινιάτης·
30 [lego Λαβινιάτης] λέγονται δὲ Λαβινιάται. Id est: *Lavinium, opidum Italiæ, ab Aeneâ conditum; auctore Iubâ lib. I: ab regis filiâ Lavinia denominatum. gentilitium inde est Laviniates. sed & Laviniatæ dicuntur.* Hoc vocabulum Dionysius quoque usurpavit lib. I, II, & III. Varroni suprà dicto Rusticar. ter. lib. II cap. IIII dicuntur LAVINIENSES. A Plinio videntur vocari ILIONENSES *Lavinii*; id est, qui *Lavinium* incolebant: scilicet, quia ab *Ilio primi eius habitatores cum Aeneâ venerant.* Verba eius lib. III cap. V, in enumeratione populorum Latii, hæc sunt: *Forentani, Gabini, Interamnates Succusani; qui & Lirinates vocantur: Ilioneuses Lavi-*

nii, Norbani, Nomentani. Et posteà: *In primâ regione prætereà fuêre in Latio* clara *opida, Antemnæ, Camerium, Collatia, Norba, Sulmo; & cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi, Albenses, Albani, Aesolani, Aciensés, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusuentani, Coriolani, Fidenates, Foretii, Hortenses, Latiniénses, Longulani*. Tandem post alios complureis subjicit; *Ita ex antiquo Latio* XIII *populi interière sine vestigiis*. Idem Plinius lib. XIIII cap. VI: *Ab infero mari vina Latiniensia, Graviscana, Statoniensia*. Heic sanè suspicari licebat, utrobique corrupta esse vocabula pro genuinis *Laviniénses* & *Laviniensia*; nisi isti *Latiniénses* à Plinio inter eos ponerentur Latii populos, qui eius ætate jam *interierant sine vestigiis*. Verùm multa Plinius, ut jam dudum in hoc opere nobis adnotatum, opidò quàm turbatoriè ac negligenter etiam in ipsâ Italiâ perscripsit. Quin & *Antemnæ* & *Collatia* & *Norba* atque *Sulmo* etiamtunc fuêre; licèt non *clara opida*: & duo hæc posteriora hodiéque exstant; ut infrà videbimus. Apud Ciceronem equidem in oratione de Haruspicum responsis idem vocabulum in vulgatis exemplaribus legitur, in his verbis: *Quare ne plura de re minimè loquar dubiâ; adhibete animos; & menteis vestras, non solùm aureis, ad haruspicum voces admovete: Quòd in agro Latiniénsi auditus est strepitus cum fremitu. Mitto haruspices; mitto illam veterem ab iis diis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriæ datam disciplinam. nos nonne haruspices esse possumus? Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus & horribilis fremitus armorum*. Et posteà, fine orationis: *Cogitate genus sonitus eius, quem Latiniénses nunciarunt*. En, disertè adfirmat, *propinquum* urbi Romæ & *suburbanum* fuisse hunc *agrum*. ergo frustra sunt, qui nobis heic nescio quod *Latinium* sive *Latiniam* opidum ultra Prænestè & Labicos, quæ opida vulgò nunc vocantur *Pilastrina* & *Gallicano*, in Hernicis ostendere hodiè conantur. Prope Romam autem & in suburbanis eius agris quia nullum umquàm eo nomine in tantâ rerum gestarum celebritate auctoribus memoratum fuit opidum; omnino ego censeo, *Laviniénses* intellexisse scripsisseque Ciceronem; & post hunc item Plinium. neque enim facilè crediderim, ab opido, quod jam dudum funditus sine vestigio interierit, nobile illud vinum eius etiamdum ætate cognomentum habuisse. Quòd autem eosdem opidanos bis in eodem catalogo memoraverit; semel sub *Ilionensium* à *Lavinio* nomine; iterum sub *Laviniensium* vocabulo: id mirari minimè fas sit; quando is frequens illi est mos; maximè in Apuliâ, & Lucaniâ; ut infrà suis locis videbimus: & hoc ipso quoque loco primùm *Norbanos* citat, mox iterum ipsum opidum *Norbam*. At quomodò adhuc *Norbani* opidani in Latio exstitêre tunc, quum ipsum opidum *Norba* jam *sine vestigio interierat*? Vides ergo heic supinæ eius negligentiæ insigne ac manifestum experimentum.

CAP. IIII.

De opidis cæterisque locis PRISCI LATII *mediterraneis*.

LAvinio ortam esse ALBAM, cognomine LONGAM, omnes adfirmant auctores, quotquot huius originem prodiderunt. Conditor eius fertur Ascanius, Aeneæ filius, cognomento Iülus. quem alii Creüsâ in Troade, alii Laviniâ, Latini filiâ, Lavinii genitum tradunt. Apud Virgilium Aeneid. lib. I ita Iupiter Veneri de Ascanio dicit: —— —— *Regnum à sede Lavinî*

Transferet, & Longam multâ vi muniet Albam.

Et ipse poëta lib. V:

Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, & priscos docuit celebrare Latinos.

Lib. VI Anchises Aeneæ apud inferos:

Vnde genus Longâ nostrum dominabitur Albâ.

Lib. VIII Tiberinus deus Aeneæ:

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit

Albæ,